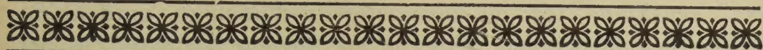
Gereformeerd Theologisch Tijdschrift.
Redactie-Adres: Prof. Dr T. HOEKSTRA te Kampen.
Aflevering 5. September 1929.

DE CHRISTEN EN DE WERELD

door
Dr. G. B. WURTH te Souburg.

Wie zich zet om te schrijven over „de Christen en de wereld" waagt zich ongetwijfeld aan een uiterst moeilijke onderneming.

De bekende, vroeggestorven Leidsche Hoogleeraar Roessingh, wiens geheele levensarbeid wel in het teeken van dit vraagstuk heeft gestaan [1]), heeft eens gezegd: „Het antwoord op de vraag, waarvoor die twee woorden: „christen" en „wereld" ons stellen, is door niemand onzer, hoe lang zijn aardsche leven zich moge rekken, op volkomen bevredigende wijze te vinden." En inderdaad, hoe meer men er zich op bezint, hoe duidelijker men begint te gevoelen, dat het hier werkelijk betreft een vraag van benauwende ingewikkeldheid.

Daar staat tegenover, dat, gelijk elk, die ook maar eenigermate georiënteerd is in wat het leven van dezen tijd beweegt, zal moeten toestemmen, dat voornamelijk thans weinig vragen zóó actueel mogen heeten, als die onze positie als Christenen in het wereldleven betreffen [2]).

Lang, veel te lang misschien hebben wij als Christenen eenzijdig onze aandacht geconcentreerd op de zuiver theoretische

---

[1]) Zijn „Verzamelde Werken", in vier deelen na zijn dood uitgegeven bevatten een schat van gegevens voor elk, die belang stelt in de groote geestelijke stroomingen van dezen tijd, vooral op het gebied van ons onderwerp.

[2]) Vgl. K. Barth: Das Problem der Ethik in der Gegenwart. Zwischen den Zeiten Jahrg. I Heft II.

vragen, op den opbouw speciaal van een sluitend systeem van wereldbeschouwing. Tòt de vreeselijke oorlogstijd aanbrak en ons eensklaps tot de beangstigend-duidelijke ontdekking bracht, hoe intusschen schier in elk opzicht het *leven*, in het gezin en in de gemeenschap, cultureel en sociaal, politiek en internationaal bezig was geweest en voor een deel ook erin was geslaagd zich van den geest van Christus te emancipeeren.

En nu zijn weer eenigen tijd die vooral in geestelijk opzicht zoo donkere oorlogsjaren voorbij en hoort men aan alle kanten de roep weerklinken om een nieuwe wereld. En vanzelf stelt dat nu ons Christenen voor de zoo moeilijke vraag : wat is nu in de crisis, die thans ontegenzeggelijk èn onze wereld èn het Christendom doormaakt, en waarin wij zeker maar niet de rol van belangstellende toeschouwers mogen vervullen, maar waar wij allen persoonlijk in betrokken zijn, onze roeping ? Zullen wij als Christenen tegenover de wereldbeweging van dezen tijd een positieve of een negatieve houding aannemen? Moet het Christendom thans zijn cultureel of anticultureel ? Moet het zijn heil zoeken in synthese of in wat Elert genoemd heeft, diastase ? Moeten wij oproepen tot wereldwijding of wereldmijding ? [1])

Op dat vraagstuk, dat zoo oud is als het Christendom zelf, maar dat toch in elken tijd en speciaal ook wel in den onze weer om nieuwe beantwoording roept en tot nieuw positiekiezen dwingt, willen wij in enkele artikelen ons nog weer eens bezinnen.

Het is waar, die theoretische bezinning moeten wij niet overschatten. Het verste brengen wij óók hier het misschien wel met die wondere intuitie des geloofs, waardoor soms een eenvoudig maar teer-levend kind van God tusschen de gevaarlijke klippen op dit terrein veel beter zijn weg vindt, dan

---

[1]) Hoogst interessant vinden wij dit vraagstuk belicht in het groote werk van Werner Elert: Der Kampf um das Christentum ; zie vooral p. 1—8 en 485—498.

wie alleen verstandelijk dit probleem benadert. Maar mag dat zoo zijn, toch is het óók waar, dat de moreele malaise, die thans èn in het persoonlijk leven van vele Christenen èn in onze Christelijke samenleving vaak zoo droevig openbaar komt, wel voor een belangrijk deel hieraan te wijten is, dat men onder ons Christenen het vraagstuk van „de Christen en de wereld", wil men, het probleem der Christelijke sociaal-ethiek zich nog lang niet met die ernst heeft ingedacht, die er bij ons in deze zijn moet, willen wij ons in den zoo critieken tijd, waarin God ons te leven geeft, tegenover Hem kunnen verantwoorden.

Ten einde het vraagstuk, dat ons bezig houdt scherper te kunnen stellen, laten wij eerst de revue passeeren eenige van de belangrijkste oplossingen, in den nieuweren tijd door vooraanstaande theologen ons aan de hand gedaan. Gemakkelijk is de keuze niet. Maar het best leken ons toch de onderscheidene richtingen op dit gebied vertegenwoordigd, als wij achtereenvolgens de aandacht vestigen op : Herrmann, Troeltsch, de religieus-socialen (Kutter, Ragaz), Barth en Naumann.

Daarna trachten wij aan de hand van Gods Woord en onze Gereformeerde belijdenis eenige richtlijnen aan te geven, waarlangs, naar onze meening, de oplossing dient te worden gezocht.

Herrmann.

Onder de „hervorragende" theologen, die in den laatsten tijd meer opzettelijk het vraagstuk van de positie van den Christen in deze wereld hebben behandeld, noemen wij in de eerste plaats *Wilhelm Herrmann* [1]), een figuur, die ook op ander gebied (de verhouding van religie en historie) in de

[1]) Vgl. over hem o.a. J. C. Roose: De theologie van W. Herrmann; F. W. A. Korff: Christelijke religie en historie in de theologie van W. Herrmann; K. Barth: Die dogmatische Prinzipienlehre bei W. Herrmann, in: Die Theologie und die Kirche; L. v. d. Zanden: Christelijke Religie en Openbaring; Art. van W. de Boor in Religion in Geschichte und Gegenwart.

nieuwste theologie een zeer merkwaardige plaats inneemt. Het meest uitvoerig heeft hij zijn standpunt uiteengezet in zijn „Ethik" ; daarnaast zijn echter ook van beteekenis zijn bekende werk „Der Verkehr des Christen mit Gott" en vooral zijn voordracht op het Evang. Soc. Congres van 1903 : „Die sittliche Weisungen Jesu." [1])

Tot recht inzicht in de wijze, waarop hij zich de verhouding van den Christen tot de wereld denkt, dienen wij eenige opmerkingen te laten voorafgaan over zijn theologie in het algemeen. Met nagenoeg heel de negentiende-eeuwsche theologie is hem gemeen het streven voor het Christendom een plaats te vindiceeren in het menschelijk bewustzijn als zoodanig, waarbij hij in het voetspoor van zijn leermeester, A. Ritschl zijn uitgangspunt neemt in de ethiek.

Ten aanzien van die ethiek waagt hij het nu echter een andere richting in te slaan dan het meerendeel der theologen van zijn dagen. Ook op ethisch gebied was de negentiende eeuw bijna zonder uitzondering georiënteerd aan Schleiermacher, bij wien de ethiek vóór alles was „Güterlehre", m. a. w. dien het er vóór alles om te doen was „ein besonderen inhaltlichen Zweck neben den anderen von der Vernunft in der Geschichte hervorgebrachten Zwecken zu behaupten."

Herrmann kiest echter in zijn ethiek niet Schleiermacher als gids, maar oriënteert zich aan Kant. Gelijk bij Kant heel de ethiek beheerscht wordt door de tegenstelling „Natur und (practische) Vernunft", zoo begint ook Herrmann met te verklaren : „Unter Sittlichkeit verstehen wir ein Verhalten, worin das menschliche Leben über seine von der Natur gegebene Art hinaus kommen und eine andere Art des Lebens durch seine eigene Tätigkeit gewinnen sol" (Ethik 12). Het moet er dus om gaan, dat ons willen zich van het natuurlijk begeeren vrij maakt. De eenige weg, waarin dat mogelijk is, is de

---

[1]) Zie over dit laatste het ook voor hèèl ons onderwerp zeer belangrijke werk van H. Windisch : Der Sinn der Bergpredigt, dat voor eenige maanden uitkwam.

weg der gehoorzaamheid aan „das sittliche Gesetz". Die wet draagt, volgens Herrmann, echter geen heteronoom karakter. Ze is de Kantiaansche categorische imperatief : „Handle so, dasz die Maxime deines Willens jederzeit zugleich als Prinzip einer allgemeinen Gesetzgebung gelten könne". Het object van dat zedelijk willen mag nooit beschouwd worden als een vaste grootheid met een bepaalden inhoud. „Es hat", zegt hij, „überhaupt keinen Sinn nach dem Inhalt des höchsten Gutes zu fragen" (Ethik 46).

Hoe komt Herrmann van deze algemeene vooronderstelling nu tot den persoon van Christus, om de erkenning van Wiens waarde voor de ethiek het hem als apologeet van het Christendom, toch feitelijk te doen is ? Daartoe herinnert hij aan het droevig verschijnsel van de zonde in ons menschelijk leven. Door te gehoorzamen aan het „in der eigenen Erkenntnis erzeugte unbedingte Gebot" wordt de wil vrij ; door zich er aan te onttrekken wordt ze zondig, schuldig. Het is met het oog hierop, dat de religie nu haar beteekenis ontvangt. Van die schuld moet de mensch bevrijd en „diese innere Befreiung des Menschen ist die Religion" (Ethik 93). Centraal geschiedt dat, als de mensch in aanraking komt met „das innere Leben Jesu". „Das ist der Anfang der inneren Umwandlung, die der Glaube bewirkt, dasz wir in ihm uns bewusst sind in dieser Welt einen Herr gefunden zu haben, dem wir wirklich gehorchen" (Ethik 125 ; vgl. Der Verkehr 73—77).

Hij vergeeft ons onze zonde en door Zijn kracht worden wij tot andere menschen, in staat tot zedelijke zelfverloochening. „Wir sind gerettet, wenn wir uns zu dem Zutrauen erhoben sehen, dasz die Macht in dem Wirklichen der gute Wille ist, was für uns Christen bedeutet, dasz Gott sich uns offenbart" (Ethik 143).

Wie nu zoo door Jezus tot een nieuw mensch werd gemaakt, hoe komt zoo een nu te staan tegenover „das sittliche Gesetz" ? „Ein neues Gesetz," zegt Herrmann, en vooral hier treedt nu het karakteristieke van zijn ethisch standpunt aan

het licht, „hat Jesus nicht gegeben. Er setzt überall voraus, dasz die Menschen das eine ewige Gesetz kennen, aber es sichselbst zu verhüllen suchen" (Ethik 153). „Die Forderungen Jesu legen seinen Jüngern nichts ihnen Fremdes auf" (Ethik 154). We ontvangen door Jezus alleen kracht om „das Gesetz" te volbrengen. En „indem wir an Gott glauben, befolgen wir unsere Pflichten als göttliche Gebote" (Ethik 156). Waar alles op aankomt is dus onze nieuwe „Gesinnung". „Jesus hat nichts als Gerechtigkeit anerkannt als die Gesinnung, die ihren eigenen Weg geht" (Ethik 157). En nog duidelijker is, wat hij verderop zegt : „Ein Definition dieser *Autonomie* hat Jesus nicht gegeben".

Uit het voorafgaande zal het wel duidelijk geworden zijn, wat Herrmann dus onder den Christen verstaat : het is de mensch, in wien het door de aanraking met Jezus gekomen is tot volle zedelijke autonomie, of zooals het in „Die sittliche Weisungen Jesu" heet, de mensch, die tot het inzicht is gekomen, „dasz wir überhaupt durch kein Wort von auszen erfahren können, was gut sei, sondern aus uns selbst die unveränderliche Richtung des Wollens erzeugen müssen" (Sittl. Weisungen. 44). [1])

Welnu, hoe ziet zoo'n Christen nu zijn verhouding tot deze wereld ? Van een diepgevoelde spanning tusschen die beide merken wij bij Herrmann niet veel. Het is voor hem nagenoeg van zelfsprekend, dat zoo'n Christen nu tegenover het wereldsche leven niet afkeerig kan staan. „Eine Hinwendung zu Gott die nicht zugleich eine neue Verwertung dessen einschliesst, was wir in der Welt erfahren und sind, richtet sich nicht auf den in Christus offenbaren Gott, sondern auf den verborgenen Gott der Mystik" (Verkehr. 207). En elders heet het : „In der Erinnerung an diese geistige Macht Jesu hat der Christ den guten Willen als den Herrscher über alles vor Augen. So empfängt auch er aus seinen dankbaren Verlangen nach Gott die Richtung auf die Welt (Ethik 170 en 171).

---

[1]) Vgl. ook „Der Verkehr" p. 239 vlg.

Wel erkent hij daarbij, dat er in de „Weltflucht" „ein bleibendes Element alles christlichen Lebens" ligt. Maar dat beteekent voor hem toch alleen, dat wij zullen ontvlieden „das Untergehen im Genusz und im Entbehren". Ja, hij voert een krachtig pleidooi voor den kultuur-arbeid van den Christen. Hij kan absoluut niet instemmen met de beschouwing, dat vanuit Christelijk standpunt het deelnemen aan den kultuurarbeid „als ein übel an zu sehen sei". Wel is het waar, dat Jezus zelf er niet aan gedacht of toe aangespoord heeft. Maar dat zegt, volgens hem, niets. Want Jezus' bedoeling is het allerminst geweest, dat wij zijn „Praxis zu kopieren suchen" (Ethik 193), maar hij wil van ons een moedig „Erfassen dessen, was uns in unserer Lage als das sitlich Notwendige klar wird" (Ethik 194). Jezus navolgen is niets anders, dan in Zijn geest onzen eigen weg gaan.

Vandaar dat ook b.v. het probleem van den Christen en de Staat voor hem geen probleem is. De Staat is „ein notwendiges Gebilde der menschlichen Natur in ihrer geschichtlichen Entwicklung" (Ethik 215). De Christen ziet zich in het staatkundige leven geplaatst. En al is het nu waar, dat de staat „ein Gebilde der Natur ist und deshalb nicht Liebe sein kann, sondern Selbstbehauptung, Zwang, Recht", ze kan toch een middel zijn „für den sittlichen Endzweck" en daarom mag de Christen zich aan het staatkundige leven niet onttrekken. Dat zelfde geldt ook van den oorlog. Oorlog en naastenliefde vormen wel een schrijnend contrast. Maar wanneer op grond daarvan de Christenen den krijgsdienst zouden willen weigeren, vraagt hij ze, of ze zich wel „klar gemacht haben, dasz sie, in Dienst des Endzweckes der sittlichen Gesinnung oder der Nächstenliebe, die Kultur und den Kulturstaat haben wollen" (Ethik 221). „Der Krieg ist sittlich gerechtfertigt, wenn er politisch richtig ist als ein Akt der Selbstbehauptung eines Volkes in seiner Kulturaufgabe" (Ethik 222). Daarom kan een Christen met een goed geweten er aan deelnemen, gelijk trouwens aan heel het politieke leven, want daarin (en hier komt nog weer eens typisch de quintessence van Herrmann's

ethische beginsel uit) „betätigt er die sittliche Gesinnung, die alle unsere Lebensmomente erfüllen soll". [1])

Ziethier, in korte trekken geschetst Hermann's oplossing van het vraagstuk : Christen èn wereld. In allerlei opzichten blijkt hij te zijn een geesteskind van Luther. De Christen is de mensch, die in Christus van zijn zonde verlost werd en nu een nieuwe „Gesinnung" ontving, door Luther eens kort aldus gekarakteriseerd : „heb God maar lief en doe verder wat ge wilt". Karakteristiek-Luthersch is daarbij óók wel de neiging om die liefde tot God in de eerste plaats te zien als zedelijkheid. Met instemming haalt hij het woord van den grooten Hervormer aan : „dasz Gott viel lieber seines eigenen Dienstes entbehren wollte als des Dienstes am Nächsten (Der Verkehr p. 220). Terwijl ook in zijn beschouwingen over de taak van den Christen in het wereldsche leven zijn Luthersche afkomst zich niet verloochent.

Echter vinden wij bij hem Luther's beschouwingen geheel en al Kantiaansch umgedeutet. [2]) Luther's vrijheid van den

---

[1]) Geheel in deze lijn van Herrmann beweegt zich ook O. Baumgarten in zijn interessante werkje: Bergpredigt und Kultur der Gegenwart'" p. 110 vlg. Alleen blijkt hier duidelijk, dat B. de critieke jaren van den oorlog heeft doorleefd. Verwant aan Herrmann is ook het standpunt van Joh. Müller in zijn veelgelezen: Die Bergpredigt verdeutscht und vergegenwärtigt"; van P. Wernle in zijn boek: Jesus p. 102—204 en van H. Weinel: Die Bergpredigt. Merkwaardig is de richting, waarin Windisch de oplossing van het probleem der Bergrede (Christen en wereld) zoekt. Practisch is hij het met Herrmann eens, dat het op de „Christliche Gesinning" aankomt. Alleen uitdrukkelijk stelt hij daarbij op den voorgrond, dat dat theologische exegese van de Bergrede is en niet historische exegese; m a w. Jezus zelf heeft iets totaal anders gevraagd dan „Christliche Gesinning", nl. gehoorzaam doen van Zijn woorden, maar aangezien het onmogelijk is thans dien eisch te volbrengen, blijft voor ons practisch niets anders over dan Zijn woorden in den geest van „Gesinnungs-ethik um zu deuten". Der Sinn der Bergpredigt p. 155 vlg.

[2]) Het is dan ook wel mee aan den invloed van Herrmann te danken, als Cohen (die sterk onder invloed van Herrmann staat) Luther eert als den grooten voorlooper van Kant. Zie H. v. Oyen: Ethiek en religie in het systeem van H. Cohen.

Christen-mensch valt voor hem samen met de „sittliche Autonomie" van den Koningsberger wijsgeer. En het is van dien Kantiaanschen geest, dat heel zijn ethiek nu den eigenaardigen stempel vertoont, zoodat ze, gelijk Troeltsch zoo treffend heeft aangewezen [1]), geworden is een ethiek „rein formalen oder schlechthin kategorischen Karakters". Het Christendom sluit zich daarbij aan de ethiek van het Kantiaansche transcendentaal-idealisme aan als het wonder, waardoor het anders slechts postulaat blijvend ideaal gerealiseerd wordt. Of zooals Troeltsch het zegt : „in Herrmann's ethiek hebben we te doen met „Kantisch vertieften supranaturalen Rationalismus", en „das Christentum ist die durch die Darbietung der Gewiszheit von Gottes Wirklichkeit und von Gottes Vergebung ermöglichte Erfüllung des *allgemeinen natürlichen* Sittengesetzes in den Formen der weltlichen Berufe" (Grundprobleme 613). Het is nu aan dat absoluut-formeele subjectieve karakter van zijn ethiek te danken, dat het conflict tusschen het Christen-zijn en het wereldsche leven bij hem veel minder als conflict gevoeld wordt. Vanuit het oogpunt van den Christen is er van geen conflict sprake, want zijn eenige plicht is handhaving van zijn zedelijke autonomie, openbaring van zijn „Christliche Gesinnung", en op welk terrein hij dat doet is volmaakt bijkomstig ; ja uit „dem christliche sittlichen Zweck" worden van zelf „die weltliche Zwecke abgeleitet". En ook uit het oogpunt van de wereld bestaat er geen conflict. Want heel het wereldsche leven, huisgezin, staat, maatschappij, wetenschap, kunst, het is alles eigenlijk niet anders dan materiaal voor zijn plicht, zooals Troeltsch het kernachtig zegt : „Das schwerste Problem der christlichen Ethik ist dadurch überwunden, dasz einerseits der christliche Zweck in die auf Autonomie aufgebaute unbedingte Gemeinschaft gesetzt und damit in die Sphäre des Immanenten gezogen ist,

[1]) In zijn uitvoerige verhandeling over Herrmann's ethiek in „Grund probleme der Ethik", opgenomen in „Gesammelte Schriften", Deel II p. 552—672.

und dasz andererseits die von der modernen Welt als Selbstzwecke und darum als innerweltliche sittliche Güter betrachteten Zwecke der Familie u. s. w. teils auf blosze näturliche Daseinsbedingungen ohne eigene innere Bedeutung teils auf blosz erlaubte vorübergehende Naturgenüsse reduziert sind. Damit ist für Herrmann das grosze Problem des Verhältnisses von Christendum und Kultur gelöst" (Grundprobleme 598).

Optimistisch is dus zijn beschouwing in zeer bijzondere mate. De eschatologische stemming van den na-oorlogstijd is hem ten eenenmale vreemd. Wat, volgens hem, het Christendom heeft te typeeren is „die freudige, siegessichere sittliche Kraft." „Die zu Freude, Mut, und Vertrauen wiedergeborene Seelen leben durch Christus in Gott, der Macht des Guten und vermögen durch Christus aus dem Zweck des Guten zu handeln." De christelijke ethiek is bij Herrmann, zegt Troeltsch, „die Ethik der freudigen, siegessicheren sittlichen Kräfte oder des Gottesreiches" (Grundprobleme 589).

Er is in Herrmann's zienswijze daardoor iets, dat ons ten zeerste bekoort en het is geen wonder, dat ze langen tijd óók in onc vaderland voor velen de christelijke levensbeschouwing bij uitnemendheid leek [1]). Afgedacht echter, dat de groote catastrophe van de jaren 1914—1918 Herrmann's christelijk optimisme bij velen wel gevoelig heeft geschokt, dienen we ook om andere redenen krachtig positie te kiezen tegen de beginselen van zijn ethiek.

Vooreerst gaat het toch immers niet aan Kant's autonomie zoo maar zonder meer te vereenzelvigen met de „sittliche

---

[1]) In den tijd voor den oorlog was Herrmann's „Der Verkehr" in vele ethische kringen, o,a. in den kring der N. C. S. V, het lievelingsboek. Trouwens ook nu komen er nog voor, die van Christianiseering der kul:uur, b.v. van de sport en de schouwburg spreken, alsof het de meest gewone zaak der wereld betrof. Vgl. over het kultuuroptimisme in het algemeen: Werner Elert: Der Kampf um das Christentum p, 438 v.v.

In ons land vond het wel een van zijn meest typische vertegenwoordigers in den Leidschen hoogleeraar Chantepie de la Sausaye Jr., v vooral diens werk: Het Christelijke Leven.

Weisungen Jesu". Voor zedelijke autonomie is zelfs in het evangelie van Jezus heel geen plaats. De gehoorzaamheid, waartoe, volgens Jezus, de mensch verplicht is, is immers geen gehoorzaamheid aan een „immanentes sittliches Gesetz," maar aan den geopenbaarden wil van God.

Maar evenmin gaat het aan het beginsel der christelijke ethiek in Kantiaanschen geest zuiver formeel op te vatten en te laten opgaan in de „christliche Gesinnung." Zeker, Jezus en óók Paulus (Rom. 14 : 23) hebben op de beteekenis van de gezindheid voor het handelen gewezen. Maar tevens hebben ze aan den eisch Gods voor den mensch ook steeds een concreten inhoud gegeven. Het gaat daarom b.v. ook niet aan, zooals nog maar al te vaak, óók wel onder ons geschiedt, de waarde der Bergrede te zien in de Gesinnungs-ethiek, die Jezus daar tegenover het Farizeïsme voorstaat. Neen, wel degelijk komt Jezus ook in die Bergrede van den Christen bepaalde concrete daden vragen [1]) en hem verplichten tot een wandel, niet alleen uit het geloof, maar óók naar de Wet Gods (Catechismus Zondag 33).

Dat zelfde zou ook aan te wijzen zijn ten aanzien van heel Jezus' voorstelling van het Koninkrijk Gods. Bij Herrmann is dat alleen een „Reich der sittliche Kräfte" ; maar bij Jezus is dat ook wel degelijk (als we het zoo eens mogen noemen, al is het niet geheel juist) „Reich der sittliche Zwecke", liever nog (om een woord van Troeltsch te gebruiken) „der von Gott herbeizuführende Idealzustand", dus „ein objectives Gut".

En dan laat zich de synthese van den Christen, den burger van dat Godsrijk èn het „innerweltliche Leben" niet zoo makkelijk vinden, temeer niet waar Jezus ons duidelijk de wereld heeft laten zien als niet maar materiaal voor onzen plicht zonder meer, maar als een rijk, bezield van een bepaalden geest en wel een geest, volstrekt vijandig aan den geest van

---

[1]) Zie H. Windisch Der Sinn der Bergpredigt p. 45 en 46 en ook K. Bornhaüser Die Bergpredigt.

Zijn Koninkrijk, als een wereld „die in het booze ligt". Want nu botsen in het leven van den Christen elk oogenblik met elkaar de concrete eischen van het Koninkrijk Gods, dat „niet is van deze wereld" en de niet minder concrete plichten, die hij bezit als deel uitmakend van „deze tegenwoordige booze wereld" en hebben we aanstonds in zijn volle scherpte het probleem van „der Christ in der Gesellschaft".

Troeltsch.

Naast Herrmann's beschouwingen over „de Christen en de wereld" verdienen niet minder onze belangstelling die van den grooten wijsgeer van het Nieuw-Protestantisme, *Ernst Troeltsch* [1]), van wien in dit verband van belang zijn vooreerst zijn : „Grundprobleme der Ethik", voorts zijn : „Protestantisches Christentum und Kirche in der Gegenwart" en, last not least, zijn standaardwerk : „Die Soziallehren der Christliche Kirchen". Evenals Herrmann is ook hij van gedachte, dat de theologie en de Religionsphilosophie beide rusten op de ethiek, niet omgekeerd. De Christelijke ethiek moet dus, ook volgens hem op de algemeene ethische begrippen ingaan en dan de eigenaardigheid van het Christelijk-zedelijke in het licht stellen. In tegenstelling met Herrmann ziet hij het echter als de verdienste van Schleiermacher, dat die de ethiek opgevat heeft als leer van de laatste doeleinden (Güterlehre) en ze niet, gelijk Kant, in subjectieve moraal heeft laten opgaan. Daar zijn immers niet alleen subjectieve, maar ook objectieve „Werte", die wij als objectieve gegevens vinden in de historie en die maar geen natuurlijke voortbrengselen van het leven zijn, maar „von der sittlichen Idee zu notwendigen sittlichen Gütern erhobenen objectiven Zwecken" (Grundprobleme 619), b.v. het gezin, de staat, de maatschappij, de wetenschap, de kunst. De voornaamste problemen der ethiek liggen nu, volgens hem, op het gebied der objectieve ethiek. En al-

[1]) Vgl. over hem : B. B. Keet : De Theologie van Ernst Troeltsch L. v. d. Zanden : Christelijke religie en historische Openbaring.

leen vanuit die objectieve ethiek kan ook de ethiek van het Christendom recht „gewertet" worden. De ethiek van het Evangelie is immers „bestimmt durch einen objectiven Zweck und der Zusammenhang dieses Zweckes mit einer metaphysischen oder religiösen Weltbetrachtung, in der die Geringfügigkeit des Geschöpfes gegenüber dem unendlichen Gott vereinigt ist mit dem Gedanken eines dem Ganzen der Welt zugekehrten und die Individuen in sich aufnemenden besonderen göttlichen Zweck" (Grundprobleme 628).

Nu bestaat, volgens het evangelie, dat hoogste goddelijke doel in „das Gottesreich als der von Gott herbei zu führende Idealzustand" (Grundprobleme 634). Maar uit dat religieuze karakter van het objectieve goed (het Godsrijk als „eine grosze Gnadentat Gottes") vloeit meteen voort als „charakteristische Grundzug der Ethik des Evangeliums seine Gleichgültigkeit gegen die innerweltliche Zwecke" (Grundprobleme 635).

Hier ligt nu de eigenlijke crisis van het moderne Christendom. Want het meest typeerende van den modernen tijd en van het moderne Protestantisme, dat, volgens Troeltsch, *de* religie voor dien modernen tijd is, bestaat juist hierin, dat daarin de zelfstandige waarde van de „innerweltliche Zwecke" ten volle wordt erkend. Hoogst merkwaardig zijn de beschouwingen, die hij in dit opzicht geeft in zijn : „Protestantisches Christentum und Kirche in der Neuzeit". Eerst wijst hij daar aan, hoe in het Middeleeuwsche Christendom de ascese-idee nog alles beheerschend is. De Hervorming breekt daarmee, zoo meent hij, slechts zeer ten deele ; óók bij Calvijn komt het niet verder dan „innerweltliche Ascese". Maar dan komt met het Duitsche Idealisme eigenlijk pas de nieuwere tijd, „die moderne Welt", [1]) waarvan het kenmerkende nu

[1]) Zie daarover ook zijn breedvoerige studie in: Aufsätze zur Geistesgeschichte und Religionssoziologie, opgenomcn in de „Gesammelte Schriften" IV p. 297—653.

Vgl. ook K. H. Roessingh : De humaniteitsgedachte in het Duitsche Idealisme, Verz. Werken III p. 23 vlg.

mee te zoeken is in „de Auflösung der protestantische Ascese". Het Protestantisme had gestaan naar heiliging der wereld. Maar „in der „Heiligung" der Welt" wurde die Welt bald stärker als die Heiligung" (Prot. Christentum 650). De natuurwetenschap liet zien, dat de geheele wereld in natuur en geschiedenis slechts één „groszes, einheitliches System gesetzlicher Entfaltung und Gestaltung des Universums ist". Maar daarbij bleef het niet. „Damit ergab sich auch ein Wandel in der practische Lebensstimmung. Gott und Welt fallen nicht aus einander, sondern die Welt lebt und webt in Gott und alles Grosze und Gute is nicht ein göttliches Offenbarungsgesetz von auszen sondern ein Wirken des göttlichen Lebens von innen her, ein Wirken Gottes im Mensche" (Prot. Christentum 653). Tengevolge daarvan kan het religieuze leven dan ook onmogelijk meer een wereld op zichzelf zijn, die volstrekt tegenòver de natuur en de zonde staat en de natuur (zooals b.v. Herrmann's opvatting was) alleen beschouwt als vorm of materiaal. De religie moet het geheel in zijn rijkdom en verscheidenheid in zich opnemen en het tot een innerlijke levensharmonie doordringen. De religieuze ethiek wordt humaniteitsethiek, waaraan niets menschelijks vreemd is en die de innerlijke levenseenheid van den kosmos in de rijke volheid van harmonische „Menschenbildung" weerspiegelt.

Van groot belang lijkt Troeltsch in dit verband ook de „Fortschrittsidee", waarbij vanzelf de breuk in de schepping door de zonde en de breuk in de zondige wereld door de verlossing onmogelijk is. Het religieuze leven komt daar in het teeken te staan van een geleidelijke ontwikkeling. De toekomst wordt niet het rijk van den Antichrist maar het rijk van den eeuwige vrede en van de menschenliefde. Alle ascese valt weg. Het beroep wordt uiting van de individueele bijzonderheid van den persoonlijken geestesaanleg.

En van nòg meer beteekenis dan de „Fortschrittsidee" acht hij hier de moderne kunst, die geheel beheerscht wordt door den geest van de Renaissance en die een uiterst belangrijk element is geworden in de moderne kultuur. Wel sloeg daar

zoo nu en dan de „reine Innerweltlichkeit" in pessimisme om. Maar óók dat pessimisme is een totaal ander als dat van de Oud-Protestantsche ascese.

De groote moeilijkheid voor het Christendom van dezen tijd is nu, volgens Troeltsch, te vinden de synthese tusschen het oorspronkelijk Christendom en dezen geest van den modernen tijd, dezen „esprit mondain" (Roessingh), waarvan het kenmerkende te zoeken is in de „Innerweltlichkeit", anders gezegd hierin, dat voor haar de zedelijke waarden „Zwecke für sich selbst sind und notwendig um ihrer selbstwillen, bis zur Aufofferung des natürlichen Glückes, dasz sie aber in der Welt liegen". (Grundprobleme 654). Een volmaakt bevredigende oplossing van deze moeilijkheid bestaat niet. Wat wij noodig hebben is een „Ethos das mitten in der Arbeit des imperialistischen Machtsstaat, der freien Konkurrenz und des Kapitalismus, der Technik und des Groszbetriebes, des klassenkampfes und Freiheitstrebens, der modernen Wissenschaft und Kunst die höchste Werte der religiösen Innerlichkeit und Liebe nicht vergiszt, sondern ihnen ein Raum anzuweisen versteht". (Grundprobleme 657). De moderne humaniteitsethiek leidt tot een zelfvoldane „Weltzufriedenheit." De religieus-ethische idee stamt uit de sfeer van het Absolute. Wij kunnen ons van geen van beide losmaken, noch van de humane, noch van de religieuze (speciaal dan de Christelijke) zedelijkheid. Wij komen dus nooit verder dan een compromis. Want „die humanen Zwecken" kunnen, wijl ze steeds „Selbstzwecke" zijn nooit worden eenvoudig middelen voor „den Überwelltlichen höchsten Zweck". En zóó blijft er dus steeds een dualisme. Telkens wéér richt zich eenerzijds de zedelijke wil „auf die bleibende ewige Geltung vor Gott und die Seligkeit der Gottinnigkeit" om daarna weer „mit sündiger Energie zur Welt zurück zu kehren". „Wir erleben nie einen Moment wo beide in der ruhigen Herrschaft der sittlichen Persönlichkeit über ihre Mittel mit einander ausgeglichen wären".

Wat Troeltsch in het heden niet ziet, verwacht hij echter overeenkomstig zijn „Fortschrittsglaube" wel van de toe-

komst. „Die christliche Ethik verlegt das letzte Ziel", zegt hij in zijn opstel: „Die Zukunftsmöglichkeite des Christentums"[1]), „in ein überweltliches, Recht, Gewalt und Kampf ums Dasein überwindendes Reich der Gottesliebe" (Die Zukumftmöglichkeiten 851). En wat hij daaronder verstaat wordt vooral duidelijk uit wat hij in de „Soziallehren" schrijft: „Der Gedanke des Gottesreiches der Zukunft, der nichts anderes ist als der Gedanke der entgültige Verwirklichung des Absoluten, wie immer man sie denken mag, entwertet nicht Welt und Weltleben; er erhebt über die Welt, ohne die Welt zu verneinen" (Soziallehren 979).

Het valt niet te ontkennen, dat deze beschouwingen van Troeltsch veel vóór hebben boven die van Herrmann. Veel scherper ziet hij het groote conflict, waarvoor wij bij het vraagstuk „Christen en wereld" staan, doordat hij veel meer oog heeft voor het objectief karakter der ethiek en veel zuiverder verstaat den geest speciaal van onze moderne wereld.

Daar komt bij, dat hij, dank zij zijn historischen zin, naar verhouding het evangelie van Christus veel meer recht laat wedervaren[1]). Hij ziet heel goed, dat het maar niet aangaat (gelijk Herrmann deed) Jezus te laten optreden als verdediger van de Kantiaansche autonomie, evenmin als dat men het kultuuroptimisme van dezen tijd beschouwt als liggend in de lijn van Jezus' prediking.

Het Christendom heeft zich volgens hem, al meer in vele opzichten van het oorspronkelijke evangelie losgemaakt. Dat geldt reeds van het Calvinisme. Al is dat in zekeren zin nog typisch middeleeuwsch, toch is het tevens de modernste vorm van het Christendom; alleen, dat is het, doordat het zich geheel en al verwijderd heeft van de moraal der Bergrede

---

[1]) Gesammelte Schriften II p. 851 vlg.

[2]) Sterk verwant aan het standpunt van Troeltsch is dat van Richard Rothe. Zie over hem Troeltsch: Richard Rothe 1899 en J. W. Geels: De Theologische Ethiek van R. Rothe.

(Protest. Christentum 575). En nog veel meer geldt dat van het tegenwoordige Christendom. „Auch in der Ethik", zegt hij elders, „ist der Unterschied des Jesus-Evangeliums und des Christentums ein sehr groszer" (Grundprobleme 617).

Dit is wel zeer eerlijk gezegd. Maar tegelijk is het hiermee een uitgemaakte zaak, dat Troeltsch's oplossing door ons nooit kan worden aanvaard. Want door zoo van het evangelie van Jezus zich los te maken, of liever door er zoo bovenuit te gaan (want dat is de voorstelling die Troeltsch telkens weer ervan geeft) heeft dit Christendom opgehouden Christendom te zijn. In het bijzonder blijkt dat wel ten opzichte van het „überweltlich" karakter, dat Troeltsch ook voor zijn modern Protestantisme tot op zekere hoogte handhaaft. Dat lijkt Christelijk. Maar in wezen is het iets totaal anders. De tegenstelling : Gods hoogere wereld in deze aardsche wereld, liever nog, het Koninkrijk Gods, het rijk der toekomst èn deze aarde en het tegenwoordige leven valt bij hem samen met de aan het Duitsche Idealisme ontleende tegenstelling : „Geist" en „Natur". En daarom spreekt hij nog wel van een „Jenseits", dat de „Kraft des Diesseits is". (Sozialllthren 979). Maar zijn „Jenseits" is geen „Jenseits", althans niet in den volstrekten Schriftuurlijken zin. Neen, „das Reich Gottes ist inwendig in uns" (Soziallehren 986). En zoo duidelijk mogelijk voelen we het telkens weer, dat dat rijk Gods bij hem eigenlijk geen rijk Gods, maar veel meer een rijk der kultuur is.

Daarom lijkt zijn ethiek dan ook wel eschatologisch georiënteerd. Maar het is ook weer geen eigenlijke eschatologie ; het is geen nieuw Jeruzalem, dat uit den hemel nederdaalt, maar een kultuurrijk dat groeit, doordat in een langzaam evolutie-

---

[1]) Wij zeggen : „naar verhouding", want zuiver verstaan heeft ook Troeltsch het evangelie in de verte niet. Het is ook bij hem weer de eigenaardige reductiemethode, die we in heel de nieuwere theologie telkens weer aantreffen : het Nieuwe Testament losgemaakt van het Oude Testament, dat Nieuwe Testament dan bovendien beperkt tot de Bergrede en die Bergrede uitsluitend ethisch geinterpreteerd.

proces de absolute Geest zich al meer realiseert. Van het moderne Protestantisme had Troeltsch gezegd: „In den „Heiligung der Welt" wurde die Welt bald stärker als die Heiligung". Zietdaar, zoo raak als het kan de groote fout ook van zijn ethiek gekarakteriseerd — en tevens gewezen de Charybdis, waarop maar al te vaak verongelukt wie de Scylla der wereldmijding zoekt te ontzeilen.

DE WEDERZIJDSCHE VERHOUDING VAN GELOOF EN GOEDE WERKEN

door

Ds. F. KRAMER te Beverwijk.

Timotheus is wel bevoorrecht geweest. Zijne moeder Eunice en zijne grootmoeder Loïs waren bekende geloovigen. Hem zelf is de plaats van helper van Paulus toebedeeld, in wien hij een geestelijken vader had. En van kindsbeen af kende Timotheus de Heilige Woorden, die ons wijs kunnen maken tot zaligheid, door het geloof in Christus Jezus.

Als Paulus zijn geliefden zoon zóó schrijft, laat hij niet na, hem de heiligende nuttigheid van zijn Bijbel onder het oog te stellen in het machtige zeggen : Al de Schrift is van God ingegeven, — heeft haar bestaan te danken aan Gods Geest — en is nuttig tot leering — d. i. onderwijzing — tot overtuiging, tot terechtwijzing, tot opvoeding in gerechtigheid, opdat de mensch Gods zij zooals het behoort, tot alle goed werk volkomen toegerust. 2 Tim. 3 : 16 v.

Dit apostolisch getuigenis zal ieder lezer des Bijbels min of meer beamen. Het gaat daar altijd om een heilig leven. De H. Schriften vermanen daartoe en beelden dat uit op allerlei wijze: zoowel wanneer het gemist wordt, als wanneer het aanwezig is, bij jongen en ouden, hetzij mannen of vrouwen, in de eenvoudige tent of in het heiligdom des Heeren.

Voor hetgeen wij noemen „het doen van goede werken" bieden ons de H. Schriften verschillende uitdrukkingen, die alle ontleend zijn aan het natuurlijke leven, en daardoor ons meer toespreken dan het voor ons zoo bijna klankloos geworden woord „goede werken."

Daarvoor spreekt de Bijbel van het begin tot het einde van „w a n d e l e n" — waarbij niet aan ons „wandelen" gedacht

moet worden in den zin van eene promenade maken — maar aan het afleggen van een (levens)reis — aan een tocht van in tenten wonende aartsvaders. In tegenstelling met den mensch die wandelt in tegenheid met God, in het goeddunken zijns harten, naar eigen gedachten, in eigen raadslagen, in de zonden zijns vaders, in den weg van Jerobeam, van Israël, in de inzettingen der Kanaanietische volkeren, der heidenen, in de raadslagen van zondaren, in den raad der goddeloozen, met goddeloozen, in duisternis, in de zonden, in zijne schulden, in achterklap, achter de Baäls, de drekgoden. In tegenstelling met zulke kwaaddoeners wandelt het echte Israël met God, in het licht des Heeren, in het licht van Gods aanschijn, voor Gods aangezicht, in Gods wegen, in den weg, dien de Heere geboden heeft, in Gods paden, in Gods wet, in Zijne geboden ,inzettingen, rechten, in den naam des Heeren, onzes Gods, in Gods waarheid, in den oprechten weg, in de vreeze Gods, in de wegen van een vader, b.v. van David, op den weg der goeden, in wijsheid, in waarheid, in gerechtigheid, met het gansche hart, met een volkomen hart, recht, trouw, in oprechtheid, in vrede en in rechtmatigheid, zeker. Diezelfde levende voorstelling verneemt men ook van Jezus lippen — terwijl in de taal der N. T. schrijvers dit woord voor het religieus zedelijke leven geijkt wordt, zooals het ook nog bij ons nevens de belijdenis wordt gevoegd, b.v. op onze kerkelijke attesten.

Eene andere uitdrukking voor het doen van goede werken is ontleend aan het g e b o o m t e. De rechtvaardige wordt met een vruchtboom vergeleken. Dat kan soms geschieden in den zin van sterke en machtige nationale ontwikkeling. Zoo is het in de uitspraak: „nederwaarts wortelen, en opwaarts vrucht dragen." Jes. 37 : 31. Hos. 9 : 16. Meestal echter slaat die beeldspraak op 't zedelijke leven. Israël wordt vergeleken met een olijfboom. Jer. 11 : 16, een ceder Ez. 17 : 22, een wijnstok Ez. 17 : 3. Hunne daden zijn vruchten, en daardoor is hun innerlijk bestaan te proeven. Bekend is het, hoe door Jezus van den boom en zijne vrucht wordt gesproken. In de

N. T. geschriften wordt ook meermalen van vruchten gesproken als aanduiding van de voortgebrachte handelingen.

Weder eene andere omschrijving — en daarin komt uit, dat goede werken overwinningen zijn op vijanden — biedt het beeld van den krijgsknecht, dien Ef. 6 in zijne volle wapenrusting uitteekent. Daaraan denkend zingen we de Psalmen als onze krijgszangen in den strijd tegen alle machten, die ons belemmeren in het volbrengen van Gods wil.

In klank aan die omschrijving gelijk zijn de uitdrukkingen aan de spelen ontleend: de wedstrijd en de loopbaan. Ze gewagen van ijver en inspanning en eere zoeking in het nummer één willen zijn in de taak, waartoe we geroepen zijn.

Verder behooren nog hiertoe uitdrukkingen als zijn licht laten schijnen", wijzend op den zegen dien anderen van ons wel doen kunnen ontvangen. „Den ouden mensch afleggen en den nieuwen mensch aandoen," waardoor de geheele levensbestiering wordt aangeduid.

Het zijn altemaal gelijkenissen die de H. Schrift gebruikt voor het leven in gehoorzaamheid aan God. De uitdrukking „goede werken" is zelf eene gelijkenis. 't Is 't beeld van een, die werkt, niet als iemand, die voor zich zelf werkt, en alles het zijne kan noemen en vrij is, maar als van den slaaf, die in eigen persoon, met alle gereedschap en allen arbeid het eigendom zijns heeren is. Zoo zijn wij gekochten des Heeren, zijn eigendom, geroepen om als zijne huisgenooten te werken in zijn huis voor Hem, naar zijn wil. Wilt gij het verschil verstaan van Pelagius en Augustinus, drukt het dan uit in de tegenstelling van den werknemer en den slaaf. Men voege eens in den Bijbel, als er dienstknecht of dienstmaagd staat in gedachten daarbij : slaaf en slavin, en ik verzeker u, dan krijgt de uitdrukking leven, b.v. „niemand kan (als slaaf) twee heeren dienen" of : „zie, de dienstmaagd des Heeren, mij geschiede naar uw woord" : 't komt alleen tot zijn volle recht als we lezen : zie de slavin des Heeren, wat God wil en doet, is goed. Ik ben zijn eigendom ; Hij is mijn Heer.

In dat licht hebben we de goede werken te zien ; als han-

delingen van zulken, die ten volle Gode toebehooren.

De auteurs der Heilige Schriften waardeeren over het algemeen de menschen meer dan de gewone kerkleden. 't Klinkt bijna als vleierij, zooals Paulus soms schrijft, zoowel aan eene geheele Kerk, b.v. 1 Thess. 1 als aan een enkel lid Philemon.

Zoo iets steekt wel af bij sommiger altoos lakend optreden. Zulken zijn tot opvoeding al zeer onbekwaam. Paulus tenminste handelt anders — hij waardeert en tegelijk bidt hij God om verderen wasdom. 1 Thess. 4 : 1 en doet zelf wat daartoe dienen kan. 5 : 14.

II.

Goede werken zijn de aanvankelijke normale uitingen van het ééne nieuwe leven van den mensch, die gelooft en gedoopt is in den naam des Vaders en des Zoons en des Heiligen Geestes.

Luister naar wien gij wilt, en bijna altoos bespeurt gij dat bij goede werken gedacht wordt aan werken van barmhartigheid. Allicht is dat te verklaren uit het min of meer werkende egoïsme van den hulpbehoevenden mensch, die zichzelf beschouwt als het doel van alles : en wie hem dan bijstaat, is goed — en al de anderen zijn verkeerd. Zulke werken van barmhartigheid zijn slechts een deel der goede werken. Goede werken kan men onderscheiden in gewone en buitengewone. Gewone goede werken behooren allen te doen in bepaalde omstandigheden. Ik denk daarbij aan de verklaring der tien geboden in den Catechismus. Ze behooren tot de in ons oog gewone dingen van ons Gode geheiligde leven.

Maar er zijn ook buitengewone goede werken. Daaronder reken ik de teekenen en wonderen, die Gods heiligen te doen kregen. Die zijn de meest individueele, de hoogste, waartoe een uitverkorene geroepen is. Zulke wonderen en teekenen behooren bij Mozes en de profeten, bij Jezus en de apostelen. Dat zijn hunne geloofsdaden. Dat zijn de werken, die hun

opgedragen waren, die den eerenaam dragen van dienstknechten Gods.

Dat die buitengewone werken inderdaad tot de goede werken behooren, leert ons Jezus' antwoord op de vraag van zijne discipelen : waarom zij den jeugdigen toevallijder niet hadden kunnen genezen. ,,Om uws ongeloofs wil ; want voorwaar zeg ik u, zoo gij een geloof hadt als een mosterdzaad, gij zoudt tot dezen berg zeggen : Ga henen van hier derwaarts, en hij zal henen gaan; en niets zal onmogelijk zijn. Maar dit geslacht vaart niet uit dan door bidden en vasten."

Gewone en buitengewone goede werken verschillen alleen in de kracht des geloofs. In Gods leger zijn gewone soldaten, maar ook buitengewone helden des geloofs.

In veler meening zijn geloof en goede werken geheel en al verschillend. Is het niet de gewone opinie b.v. dat goede werken minder beteekenen dan geloof. Velen verkeeren in den waan, dat geloof altoos goed is, en dat van goede werken eigenlijk alleen te zeggen is, dat ze niet goed zijn. Zoo hangen de goede werken er bij aan, en worden als iets afzonderlijks en minderwaardigs naast het geloof beschouwd. Dat is de reactie tegen het omgekeerde : want er zijn niet minderen, voor wie het gelooven er minder toe doet en voor wie de, in hun oog, goede werken het één en al zijn.

Tegen die scheiding gaat deze verklaring in. Het maken dier scheiding wordt in de hand gewerkt door het boek. Zelfs onze Catechismus doet dat. Niet in vr. 1 daar zijn ze innig verbonden, als gezegd wordt, dat Christus mij door zijnen H. Geest van het eeuwige leven verzekert en Hem voortaan te leven van harte willig en bereid maakt. Maar bij de beschrijving van het geloof in vr. 21 is dit beschreven alsof het bestaanbaar is zonder goede werken, en in vr. 86a kan de gedachte rijzen, alsof de goede werken door den Geest buiten het geloof om er komen. Natuurlijk is dat de bedoeling niet. Dat blijkt, wat het laatste betreft uit vr. 61 : alleen uit waar geloof komen goede werken voort — en wat het eerste betreft, zegt vr. 64 : ,,het is onmogelijk, dat zoo

wie Christus door een waarachtig geloof ingeplant is, niet zou voortbrengen vruchten der dankbaarheid." Nu vereischt het een combinatievermogen, dat niet allen bezitten, om dat in zijn geheel te zien leven. Goed gezien zijn geloof en goede werken vaktermen, slechts namen ter beschrijving van het éêne leven van den mensch Gods, naar zijne innerlijke kracht en naar zijne uiterlijke verschijning, die niet te scheiden zijn.

De geloovige, die goed doet, gelijkt op een pomp, die eerst het water in zich opneemt, d. i. het gelooven, en dan het voor den dag brengt, d. i. het doen van goede werken. Of om het nog beter te zeggen: „Gezegend is de man, die vertrouwt op den Heere en wiens betrouwen de Heere is. Hij toch zal zijn als een boom geplant aan water, en die aan een stroom zijn wortelen uitslaat; en die niet te vreezen heeft, als hitte komt, maar wiens loof groen blijft, en die in een jaar van droogte geen zorg heeft, noch nalaat vrucht voort te brengen." Jer. 17 : 7 v.

Goede werken zijn geen lichtjes en geschenken, die aan een kerstboom zijn vastgehangen. Ze zijn integendeel de eigen vruchten van den gecultiveerden boom. Goede werken en geloof zijn wel geheel verschillende woorden, maar inderdaad zijn het slechts onderscheiden vormen van het éêne leven der wedergeboorte.

Van dat éêne leven zijn de goede werken de zichtbare en bruikbare openbaring.

Goede werken zijn de normale uitingen van het geloofsleven. Er bestaat een norm voor goede werken. Ze moeten gedaan worden naar den wil van Hem, in wien wij gelooven. In den Catechismus worden daarvoor de 10 geboden gekozen, die dan nader verklaard zijn voor de kinderen der 16e eeuw. Misschien is dat voorbeeld nog 't beste, om ook voor de kinderen der 20e eeuw de wegen aan te wijzen, die een ieder heeft te bewandelen.

In elk geval moeten wij weten, wat wij te doen en te laten hebben. Blijkens 2 Tim. 3 : 16 heeft God ons daarvoor de Heilige Schrift gegeven, die de geloovigen ook als volkomen

betrouwbaren gids naspeuren, opdat zij doen, gelijk hun God en Zaligmaker wil. Gelijk Hij het zegt, gaan zij hun werk doen.

Die goede werken echter zijn in dit leven nog onvolkomen; ze zijn de aanvankelijke uitingen van dat nieuwe leven, dat zelf nog zwak is. Een wedergeborene is niet in eens een volwassen boom, die aan alle takken vruchten geeft. Bovendien hangt de qualiteit der vruchten van zooveel omstandigheden af : de droogte houdt ze klein, de harde wind beschadigt ze, de koude verhindert ze te rijpen, de insecten beschadigen ze, en door voedselarmen bodem is de opbrengst gering. Dat alles in aanmerking nemend zeggen we : hier in dit leven zien wij slechts een klein beginsel, de aanvankelijke uitingen van het éëne nieuwe leven van den mensch, die gelooft.

Goede werken zullen verschillen, want ze behooren bij den persoon en zijn zijne werken waarin zijn geloof in God voor den dag treedt, d. i. het leven des harten met den Vader door Christus in den Heiligen Geest. Hoe meer de persoonlijkheid zich openbaart — en daarbij denken we aan de helden des geloofs — te beter komt dan de eenheid uit : bij hen zien wij dat hun geheele leven één werk is. Bij ons zijn het kleinigheden na elkaar, die vaak druppelsgewijze elkaar volgen ; bij hen is het éëne stroom, die van het begin tot het einde zich voortstuwt. Bij ons zijn het streepjes die hier en daar gezet schijnen ; bij hen is het een sprekende ets.

De goede werken zijn de buitenkant van den mensch, die gelooft en gedoopt is in den naam des Vaders en des Zoons en den Heiligen Geestes. Juist dat is immers het geloof eigen, dat het ons den Vader doet kennen door den Zoon in den H. Geest, als den God uit wien en door wien en tot wien ook wij leven.

Des Vaders liefde en genade, Zijne trouw en waarheid, Zijne gerechtigheid en heiligheid zijn geen ideeën uit ons ; zij zijn de zaligmakende openbaring Gods, waardoor het nieuwe leven der uitverkorenen, als van leden van hetzelfde lichaam, waarvan de Zoon het Hoofd is, ontstaat.

De Zoon immers, die van den Vader gegeven is en onder de discipelen getabernakeld heeft, openbaart Zijne heerlijkheid in de schepping en de voorzienigheid, maar vooral in de verlossing. Hij bewerkte de verzoening en laat ons daarin deelen ; Hij verwierf ook onze gerechtigheid en doet ons daarin leven, zóó dat ons leven voor eeuwig Gode gewijd wordt in den Geest.

De Heilige Geest immers, die van den Vader en den Zoon uitgaat, brengt dat nieuwe vruchtdragende leven des geloofs te voorschijn. Aan Hem is van het begin tot de voltooiing te danken onze vernieuwing naar Gods evenbeeld, in heiligheid en gerechtigheid.

In dien Naam Gods zijn de Christenen daarom ook gedoopt. En onze doop staat in innig verband met het vruchtdragend leven des geloofs. Als de stem der verleiding wordt vernomen, dan doet Gods Geest ons dat veldteeken van Christus bemerken, en spreekt ons van de afwassching door het bloed en den Geest van Christus. Denk maar aan Rom. 6 : 1—4 ,,Wat zullen wij dan zeggen ? Zullen wij in de zonde blijven, opdat de genade te meerder worde? Dat zij verre. Wij, die der zonde gestorven zijn, hoe zullen wij nog in haar leven ? Of weet gij niet, dat zoovelen als wij in Christus Jezus gedoopt zijn, wij in Zijnen dood gedoopt zijn ? Wij zijn dan met hen begraven door den doop in den dood, opdat, gelijkerwijs Christus uit de dooden opgewekt is tot de heerlijkheid des Vaders, ook wij in nieuwigheid des levens wandelen zouden."

Beter dan ik het zou kunnen zeggen, kunt gij het lezen in het doopsformulier, wat door Vader, Zoon en H. Geest ons door den doop wordt betuigd.

III.

En toch schijnt het, dat velen van ,,goede werken" liever niet hooren. en daarbij denk ik niet aan hen, die hun vermaak vinden in het kwaad doen, maar aan zulken, op wier wandel niets te zeggen valt. Op de vraag, waaruit dat verschijnsel te

verklaren is, zou 'k willen antwoorden : 't is te beschouwen als eene reactie tegen de zelfverheffing op hunne werken door de Deisten, en onder hen met name de Farizeeën en de Pelagianen, die ze beschouwden als 's menschen gerechtigheid voor God. In plaats van alleen die dwaling te bestrijden, gaan velen nu de goede werken als zoodanig neerhalen. Dat leeren zij niet van Jezus, noch van Paulus ; van Augustinus, noch van de Hervormers ; want deze houden vast aan den eisch der bekeering, en den plicht van goede werken te doen.

Voor een deel is die vrees voor goede werken ook aan de geestelijke opvoeding te wijten, alsof goede werken alleen als menschenwerk te beschouwen zijn. Vandaar mijn zeggen : Miskenning van de beteekenis der goede werken vloeit voort uit miskenning van God en Zijne Voorzienigheid. den Middelaar en Zijne werken, den Heiligen Geest en Zijne inwoning in de geloovigen. Dat euvel schijnt onbestaanbaar en toch meen ik het zóó te moeten zeggen : want het is van hoog geestelijk belang, dat wij voor 't Deïstisch kwaad bewaard blijven, dat God in den hemel opsluit en ons op aarde laat doen wat wij willen, en dat Gods Voorzienigheid tot het gebeuren in de natuur beperkt. Gedeeltelijk is de 27e vraag van onzen Cat. zonder het te willen, daaraan medewerkend : als daar genoemd worden : loof en gras, regen en droogte, vruchtbare en onvruchtbare jaren, spijs en drank, gezondheid en krankheid, rijkdom en armoede en alle dingen, van Gods Vaderhand ons toekomen. Wij beamen het ten volle, maar wij gelooven veel meer. Door Zijne Voorzienigheid is er onderhouding en medewerking en regeering ook van engelen en menschen. Ons geheele zieleleven, ons denken en begeeren, ons spreken en doen, de gansche historie en beschaving, dat alles is en werkt door God. Dit mag in onze eeuw door de Kerk wel wat duidelijker geleerd worden, als de 10e Zondag aan de beurt is : dan zullen onze goede werken ook als werken Gods moeten erkend worden, en dan zal van hunne miskenning geene sprake meer zijn.

In Gods Voorzienigheid is ook de Zoon Gods ingetreden,

om Hoofd der gemeente te wezen. Al zijne werken, als Middelaar gedaan, zijn ook werken van Gods Voorzienigheid. Zijne ontvangenis en geboorte, zijne jeugd en zijne opvoeding, zijn spreken en handelen, zijn dood en zijne opstanding, zijne hemelvaart en zijne wederkomst zijn de heerlijkste openbaring van Gods Vaderhand. De mensch Christus Jezus, met alle zijne werken, is de ééne Middelaar Gods en der menschen, en zoo hebben we Hem tot rechtvaardigmaking, maar ook tot heiligmaking. Het woord is beslist : „Ik ben de weg, de waarheid en het leven : niemand komt tot den Vader dan door mij." De belofte is niet minder rijk : „Die in mij blijft, zal veel vrucht dragen." Als zóó de Middelaar en zijne werken, ook de tegenwoordige, wezenlijk voor ons bestaan, zullen ook de goede werken als vruchten van dien wijnstok erkend worden en dan zal Paulus' zeggen verstaan worden : „Wij zijn Gods maaksel, geschapen in Christus Jezus tot goede werken, welke God voorbereid heeft, opdat wij daarin zouden wandelen."

In Gods Voorzienigheid waarin de Middelaar zijne werken volvoert, komen we in aanraking met den Heiligen Geest, Hij is Geest Gods, de werker van alle kracht, geestelijke en stoffelijke. Hij is Heilige Geest, de werker van alle heilig leven. Hij is uitgestort. Hij zetelt in het hart, dat Hij wederbaart, waaruit de uitgangen van het nieuwe Gode geheiligde leven zijn. Dank zij die inwoning van den H. Geest, die ons in Christus doet leven, sterft de oude mensch met zijne ondeugden en boosheden af, en staat de nieuwe mensch op, met zijne deugden en goede werken, van binnen en naar buiten. Wie aldus den Heiligen Geest en zijne inwoning in de geloovigen erkent, zal ook in de leiding van dien Geest gelooven in het doen van goede werken, en zoekt dien voor zijn eigen werken, die hij in den dienst Gods heeft te verrichten, en dan kan hij zijne liefde Gode en den naasten bewijzen, en is tegelijk zijn werk Gods werk ; op grond daarvan kon Paulus schrijven : „Werkt uws zelfs zaligheid met vreeze en

beven, want het is God, die in u werkt het willen en het werken naar Zijn welbehagen."

Waar aldus de ware erkenning is van God en Zijne Voorzienigheid, den Middelaar en Zijne werken, den Heiligen Geest en Zijne inwoning in de geloovigen, bij dien zal ook aanwezig zijn de rechte erkenning van de beteekenis der goede werken.

IV.

Op de goede werken, als openbaring van den nieuwen mensch, die uit God geboren is en door Hem tot heerlijkheid wordt geleid, zijn wij aangewezen in onze beoordeeling van anderen, maar ook van ons zelven.

Het oordeel der profeten over de kinderen Jakobs is altoos gegrond op de werken, die gedaan worden. Dat komt het sterkst uit in het spreken van Jezus over den boom en zijne vruchten en evenzeer bij zijn broeder Jacobus in zijn brief, waarin hij van dood geloof spreekt. Maar ook de apostel, die het rijkst de genade en het geloof heeft beschreven, heeft de goede werken als maatstaf des geloofs gebruikt in zijne beoordeeling van de gemeenten en de leden in haar.

En dat is wel te begrijpen. Al is iemand in den geheelen Talmud thuis als de knapste rabbijn : daarom zullen wij hem nog geen zoon Abrahams noemen. Dat doen wij eerst, als wij hem joodsche werken zien doen. En zoo is het ook met een Jood, al kent hij de geheele christelijke waarheid, zoolang hij joodsch blijft leven, blijven wij hem beschouwen als Jood : eerst wanneer hij op christelijke wijze gaat leven, zullen wij hem voor een geloovige houden.

Naar dienzelfden regel gaat het bij onze eigen zelfbeoordeeling, tenminste in gewone omstandigheden. Dat laatste moet ik er bijvoegen, want het kan voorkomen, dat een persoon in zijn hart gelooft, maar toch dat geloof nog inhoudt, uit vrees voor menschen, vromen en onvromen. Zoo was het tijdens Jezus' omwandeling op aarde : toen waren er figuren als Jozef van Arimathea en zoo zal het nog wel zijn. Zulken

doen geen openbare goede werken, al zullen de verborgene er wel zijn. Hun uiterlijke leven is niet in harmonie met het innerlijke. Dat kan niet zoo blijven. Door Gods genade komt er wel verandering, waarbij het geloof de menschenvrees terugdringt.

In gewone omstandigheden zal de Catechismus wel bewaarheid worden, dat wij uit de goede werken, als vruchten des geloofs, van ons geloof verzekerd worden. Bedoeld is hier het subjectieve gelooven : de zielekracht, waardoor wij Christus en al zijne weldaden ons toeëigenen.

Ook wat geloofd wordt komt door den goeden wandel der geloovigen als waarheid voor den dag. De beteekenis van het dogma moet blijken in het leven dergenen, die het belijden. Als met het dogma het doen en laten der geloovigen niet in overeenstemming is, geeft dit den ongeloovigen eene gereede aanleiding ter bestrijding van het dogma.

Doch hier gaat het over het geloof. Dat God de onze is en wij Godes zijn, vernemen wij door Zijn Woord, en dat wordt ons door de sacramenten bezegeld, maar het dringt eerst door het geloof tot ons door en wordt in het leven bevestigd. Dat is het bekende weten van 1 Joh. 3 : 14 „Wij weten, dat we overgegaan zijn uit den dood in het leven, dewijl we de broeders liefhebben." Dat komt ook uit in dat volgende: „Hieraan (n.l. in het liefhebben met de daad en waarheid) kennen we, dat we uit de waarheid zijn en we zullen onze harten verzekeren voor Hem". 3 : 19.

In de goede werken biedt God ons een middel tot controleering, of ons leven aan Christus is verbonden.

Behoeven wij deze wijze van verzekering wel ? In het geloof immers is de zekerheid reeds aanwezig. Dat aanvaarden wij van de Reformatie.

Maar wat de Cat. beweert is niet anders, want wie goede werken doet, is niet minder geloovig : allicht wat meer. En dat de Cat. deze beteekenis van de goede werken aanwijst, is allicht te verklaren in de tegenspraak tegen de leer der Kerk van Rome, dat persoonlijke verzekering van eigen zaligheid

alleen door eene bijzondere openbaring verkregen wordt. En wie krijgt die?

Zeer bevreemdend is het, dat, naar de leer van Rome, Augustinus b.v. niet in staat geacht wordt, persoonlijk van zijne zaligheid verzekerd te zijn, terwijl anderen dat wel kunnen vaststellen, ook zonder bijzondere Goddelijke mededeeling. Gelukkig hebben wij uit Gods Woord het anders geleerd, en geeft God ook in deze zaak de vreugde van het zaligmakend geloof. Wij weten, wat God voor ons is en wij voor Hem zijn. Dat behoort voortdurend onderzocht te worden.

Nu is bij dat zelfcontroleeren ons persoonlijk bestaan niet uitgeschakeld. Daarom zal de een hierbij lijden aan oppervlakkigheid, en de ander last hebben van zenuwachtigheid. Beide kwalen staan het goede zelfonderzoek in den weg. Dat moet dus plaats vinden in een tijd van rust, waarin men kalm en bedaard zijn levensdoen kan overzien, dan kan de wandelaar zien, of hij vooruit is gekomen, of in den blinde heeft rondgedoold, dan kan de krijgsknecht onderzoeken of er door hem in zijne wapenrusting successen zijn behaald, dan kan de slaaf zijne rekenschap overleggen aan zijn Heer van zijn doen en laten, dan kan uit de vruchten de hoedanigheid van de rank worden beoordeeld.

Voor zulk een zelfopenbaring of wij in het geloof zijn dienen de wekelijksche Zondagen en de twee- of driemaandelijksche avondmaalsvieringen. Ons, predikanten, is dan de taak opgelegd, om de gemeente daarbij te dienen, door onze prediking, maar ook in ons voorgaan in het gebed, en in de keuze van de psalmverzen, waarin de gemeente haar innerlijke leven uit, opdat het volk des Heeren met hernieuwde kracht zich in den Heere sterke voor zijne levenswijding.

In hetgeen ik in IV aanstipte heb ik voornamelijk het uitwendige beoordeelen en willen voorstellen, waarbij wij met ons zelf doen als met den naaste. Gelukkig echter kunnen wij bij ons zelf ook het innerlijke waarnemen terwijl wij bezig zijn,

en dus zien, hoe wij werken, en hoe onze ziel daarbij werkzaam is. Daaraan wijden we nu onze aandacht.

V.

Het doen van goede werken gaat gepaard met het gebed, het bezit eener goede conscientie en het voortschrijden naar het levensdoel: het leven in volkomen liefde tot God en de naasten.

Allicht kunnen nog meerdere verschijnselen daarbij vermeld worden. 't Meest en 't best waar te nemen echter acht ik de genoemde.

En dan allereerst het gebed. Bidden en werken gaan samen. 't Leven der geloovigen is een biddend werken en een werkend bidden. De zendeling uit Antiochië, die het grootste werk in de zending tot stand bracht, was een man des gebeds bij uitnemendheid. En dat is bij allen zóó: wie God dient, die heeft veel aan zijn Vader te vragen, en niet minder stof om Hem te danken, wanneer hij mocht volbrengen, wat hem was opgedragen.

En juist in het gebed is het geloof aan 't woord, datzelfde geloof, dat in de goede werken zijne levensroeping vervult. Dien tot den dienst Gods geroepenen leerde Jezus bidden: Vader, Uw naam worde geheiligd, Uw Koninkrijk kome, Uw wil geschiede, gelijk in den hemel alzoo ook op de aarde!

Verslapt dat bidden, dan is het geloof zwak, en dan gaat het aardsche bestaan wel voort, maar worden goede werken niet gedaan, tot dat God weder tot inkeer brengt, en de bekeerde uit zijn slaap ontwaakt, biddende om vergeving en bewaring voor de verleiding, en dan kan zijn geloof in zijn werken weder voor den dag komen.

Na het bidden komt het bezit eener goede conscientie ter sprake, dat het deel is van den geloovige, die wel doet. Door het geloof is het kind Gods in verbinding met God; in de goede werken betoont hij zijne gehoorzaamheid aan God; met zijn geweten maakt hij dat zelf stil door. 't Goede geweten is het blijde bewustzijn van den mensch, die zich het

eigendom weet van God en volbrengt, wat hem is opgedragen. Dat geweten stelt hem in staat om te weten, of in zijn doen zijn geloof de drijfveer is, of dat er andere drijfveeren zijn. In het laatste geval kan zijn geweten hem niet anders onder het oog brengen dan dat zijne werken niet uit het geloof, dus niet uit God zijn : dan heeft hij een slecht geweten. Maar is zijn werk uit het geloof, al zijn er dan gebreken aan, en al is hij zelf er niet over voldaan, dan zegt toch dat geweten : dat zijn handelen de vrucht is van zijn geloof. In dit geval geniet hij de rust van eene goede conscientie, die wij van het begin tot het einde bij aller levensuitingen behooren te hebben.

Het doen van goede werken gaat verder gepaard met het voortschrijden naar het levensdoel. Ons leven heeft zijn doel in het leven in volkomen liefde tot God en de naasten. Onze goede werken zijn vruchten van ons geloof in Gods genade, dat is Gods liefde, en daarom bewijzen van onze wederliefde tot Hem. Onze goede werken zijn onze aanvankelijke liefdebewijzen en daarin maken de geloovigen ook voortgang, daarin groeien zij op, snellen zij voort naar het bereiken van het einddoel.

Wat is ons bidden anders dan een geloovig ingaan in die liefde. Die aanspraak „Vader", spreekt van liefde, en om die liefde is het smeeken om de heiliging van dien Naam, om de toekomst van Zijn koninkrijk, om het volbracht worden van Zijn wil, die roept tot een volkomen liefde tot God en de naasten.

Van dit alles weet niet de mensch, die het ware geloof niet deelachtig is. Daarbij denk ik niet aan degenen, die in de wereld leven, alleen onder de gewone gratie. 'k Heb het oog op hen, die in aanraking kwamen met de openbaring van de bijzondere genade.

't Is denkbaar, dat iemand alle feiten, welke de Bijbel ons mededeelt, weet, en dat hij alle dogma's die de kerk belijdt, kan bewijzen en toch zonder geloof, d. i. buiten God, zijne dagen doorbrengt. Hij bidt niet, al roept hij om beterschap van zijn ziekbed, en al vraagt hij om voorspoed in zijn handel.

Hij mist eene goede conscientie, al verkeert hij in den waan, dat hij toch altijd nog beter is dan deze of gene. Hij zoekt niet voort te schrijden om voor Gods aangezicht te leven tot zegen van zijne naasten, al is hij uiterlijk vroom en al doet hij geen mensch kwaad.

Verder leven er, die voor de kennis der heilswaarheden niet onverschillig zijn. Zij maken den indruk, dat zij er echte belangstelling voor hebben. Zij kunnen voor den dag komen als geloofden zij van harte. En toch zoover brengen zij het niet. In dagen van beproeving komt het uit. Het verkeer op kantoor of werkplaats, de omgang met kameraad of geliefde, de kennismaking met de theoriën der wereldwijzen, de begeerte naar rijkdom en wereldsch vermaak, dat is hem te machtig, en straks moeten zij erkennen, dat zij te voren toch eigenlijk niet gebeden hebben, en van het bezit een goed geweten niet afwisten, en van een verlangen naar het hemelsche ideaal niet gedreven werden.

Dat zijn uitsluitend geestelijke ervaringen in het leven der geloovigen bij den arbeid der liefde.

VI.

De beteekenis van het laatstgenoemde in V beseffen we des te duidelijker, wanneer we acht slaan op de innerlijke gesteldheid bij het doen van het kwade.

Kwaad of boos of slecht is elk werk, dat niet is gelijk God het wil, en dus niet is uit het geloof, elk werk, waarin de liefde gemist wordt. Zoodanige werken komen altoos nog voor bij de geloovigen. 't Zijn afdwalingen van den rechten weg, 't zijn werken, gedaan onder invloed van zondige machten, die misschien nog uit schaamte ontkend worden, of op eenige wijze als noodzakelijk worden goed gepraat, maar nimmer goed te noemen zijn.

Het bedrijven van zulke booze werken laat de ziel niet ongemoeid. In plaats van het geloof is dan het zondige hart in werking. Dat heeft geene behoefte aan het gebed, want zoodra in oprechtheid God wordt aangeroepen, heeft het ge-

loof weder het verloren terrein herwonnen. Zoolang echter het vleesch zich kan roeren, wordt er niet gebeden — al houdt men nog de gewoonte aan van handen te vouwen en oogen te sluiten, en al gaat men misschien anderen nog voor bij het bidden in gepaste bewoordingen.

't Bidden is dan onmogelijk. 't Is dan ook niet langer rustig in 't hart. De goede conscientie is er niet meer, al komen van de lippen misschien nog uitdrukkingen, die bij een goed geweten behooren, en al is men misschien nog strijdbaar tegen de valsche leer. In plaats van een goed geweten is er een kwaad geweten. Een woord, een blik van een ander doet 't hart kloppen. 't Bewustzijn zwijgt niet : het zegt altoos weder : zóó slecht is uw doen : gij zijt niet in het geloof staande gebleven ; gij hebt u door ongeloof laten binden in de strikken der zonde. En nog erger wordt het, als het zondige doen voortduurt van dag tot dag en van maand tot maand. Ach, dan wordt het geweten niet meer gevoeld.

In plaats van vooruit te gaan naar het levensdoel gaat de kwaaddoener achteruit. In liefdeloosheid brengt hij zijne dagen door. Zijn hart is afkeerig van God. God, de Kenner zijner ziel, staat hem in den weg. Aan den Heere Jezus heeft hij niets. De gemeenschap des Heiligen Geestes laat hem koud. En dezelfde liefdeloosheid gevoelt hij voor de naasten. Zelfzucht beheerscht hem : naar zijn zin en lust moet alles gaan, anders wil hij van niets of niemand weten.

En dat duurt zoolang totdat het Gode belieft hem weder in het geloof bij Christus te doen vinden, zijn Heiland, die hem weder geneest en kracht verleent om met het kwade te breken en dat goede te doen, waarna zijn geestelijk herstel weder intreedt, en de genoemde zielewerkingen weder voor den dag komen.

VII.

Het in Rom. 8 : 16 genoemde getuigen van den eigen geest en den Heiligen Geest staat in geenerlei opzicht buiten het wandelen in goede werken.

In dien tekst lezen we van den Geest der aanneming tot kinderen [υὶοΘεσια] dat we door Hem roepen : Abba, Vader ! en dat Hij met onzen geest getuigt, dat wij kinderen Gods zijn. Hier bezigt Paulus de gelijkenis van een man, die bepaalde personen rechtens tot kinderen, tot zonen maakt. Versta ik die beeldspraak van Paulus goed, dan is het voornamelijk in eschatologischen zin te verstaan : het uit genade verleende zekere heilsrecht van de geloovigen wordt er door uitgedrukt.

Als eerste getuige, dat zij inderdaad kinderen τεκνα zijn van God, hebben de geloovigen hun eigen geest. M. i. is „geest" niet hetzelfde als „geweten." Een geweten hebben alle menschen. (verg. Rom. 2 : 15, 9 : 1) : dat is volgens Paulus zelf iets bevestigend (συμμαρτυρουσιν) Maar „geest" is de aanduiding van het Goddelijk principe van 's menschen leven; „geest" staat daarom in tegenstelling met „vleesch", het door de zonde verwordene bestaan van de kinderen der wereld. „Geest" is het innerlijk leven, dat bij de geloovigen voor den dag treedt, en hun geestelijk bestaan, hun denken en willen en doen beheerscht. Geloovigen hebben een „kinder-geest", die legt getuigenis af, dat zij inderdaad kinderen zijn. Het geestelijke leven der geloovigen kan als getuige dienen, dat zij kinderen zijn. De geest is werkzaam leven, hij denkt, hij bedenkt, hij wil, hij doet ; en aldus doet de geest der geloovigen gelijk dat van kinderen Gods is te verwachten. Hun geestelijk bestaan komt aanwijzen, dat hunne aanneming als kind geen bloote vorm was, maar dat al zijn zij nog geen meerderjarige volwassen zonen, zij toch in der waarheid daardoor kinderen geworden zijn, die naar Gods beeld in gerechtigheid en heiligheid opwassen.

Evenals het vleesch bij den ongeloovige als getuige optreedt, ten bewijze dat hij geen kind Gods is, zoo komt de geest van den geloovige getuigen, dat hij wel een kind Gods is ; zijn eigen geest, die in geloof en goede werken zich uitspreekt. En nu zegt Paulus, dat ook de Heilige Geest hierbij bezig is. Als het er op aankomt, is de getuigenis van den

eigen geest nog altoos aanvechtbaar. Wie zou niet willen, dat zijn eigen geest sterker was, en krachtiger voor den dag kwam ? Is twijfel aan de waarheid van ons kindschap ondenkbaar ? Als alleen onze eigen geest daarvan bewijs kan leveren, dan zou die twijfel zelfs gerechtvaardigd kunnen heeten. Daarom doet de Geest Gods, die de eerste gave is van het volle heil, Rom. 8 : 23, in dezen ook zijn werk.

Waarin bestaat dat ? De K. T. schrijft daarvan : „De H. Geest getuigt inwendig tot onzen geest, dat wij kinderen Gods zijn... of tezamen met onzen geest, die ons ook medegetuigt door de aanmerking der kenteekenen van het kindschap Gods, die onze geest door Gods Geest in zichzelve bevindt ; welke getuigenis, hoewel zij niet altijd even krachtig is in de geloovigen, zoo openbaart zij nochtans zich menigmaal in hun meeste vernedering en benauwdheid." Glashelder is deze verklaring niet : ik meen, dat hier in een gemengd wordt, wat Paulus juist onderscheidt.

Om Paulus te verstaan, moeten wij weten, wat Hij onder die buiten twijfel stelling door den Geest van ons kindschap verstond. En dan acht ik dat dit iets anders is dan wat men gewoonlijk onder het Getuigenis des H. Geestes verstaat, n.l. een subjectieve versterking van de zekerheid des geloofs. Voor Paulus is het juist een objectief voor den dag brengen van ons kindschap. „De wet des Geestes des levens in Christus Jezus heeft mij vrijgemaakt van de wet der zonde en des doods." Rom. 8 : 2. „Die in het vleesch zijn, kunnen Gode niet behagen doch gijlieden zijt niet in het vleesch, doch in den Geest, zoo anders de Geest Gods in u woont. Rom. 8 : 9. Indien gij door den Geest de werkingen des lichaams doodt, zoo zult gij leven, want zoo velen als er door den Geest Gods geleid worden, die zijn kinderen Gods" Rom. 8 : 13 v. Mij dunkt, dat dus het onomstootelijke bewijs, dat de H. Geest verstrekt, te zoeken is in de heiligmaking, in de goede werken, die Hij het kind Gods doet dragen, in de verheerlijking, waarin Hij hem hier reeds doet deelen. Rom. 8 : 30.

Versta ik Paulus goed, dan heeft hij in Rom. 8 : 16 hetzelfde

voor zijn bewustzijn, wat hij later aan de Filippenzen schrijft: „Werkt uws zelfs zaligheid met vreeze en beven, want het is God, die in u werkt beide het willen en het werken naar Zijn welbehagen." Hij onderscheidt ook daar de eigen geest en de Geest Gods, en grondt daarop zijne vermaning aan die geloovigen. In zijn schrijven aan de geloovigen te Rome maakt hij dezelfde onderscheiding, maar nu ter aanwijzing, hoe de getuigenis van ons kindschap, dat de eigen werkende geest aflegt, onomstootelijk wordt gemaakt door den in hem werkenden Geest Gods. Die Geest toch wordt niet moede en mat, die verleent altijd weder nieuwe kracht om voort te varen door het willen en het werken in ons te werken. Zoodoende vernieuwt Hij ons altijd weder tot het evenbeeld van Christus, den Zoon Gods; opdat deze de eerstgeborene zij onder vele broederen, Rom. 8 : 29.

VIII.

Bij den mensch, die het goede doet, komt het tot de toeneming van het geloof: het leven der harten met God door Christus in den H. Geest — de verlevendiging van de hoop; het verlangen naar de volmaaktheid — en de vermeerdering van de liefde: het zoeken van het heil des naasten.

Niets is gevaarlijker voor het religieuse leven dan wanneer de religie beschouwd wordt als een bloot verstandelijk kennen, waarbij de redeneering de voornaamste rol vervult. Dat inziende jagen de Hervormers daarom er naar, of zij het grijpen mochten, waartoe zij zelf gegrepen waren, om de religie de plaats te hergeven, welke haar toekomt. Zij is aan God en Zijne openbaring te danken: en zij treedt voor den dag in ons geloof. Wat is dat geloof? Ik weet het niet beter te omschrijven dan: een leven des harten met God door Christus in den H. Geest.

Juist omdat de goede werken uit datzelfde hart uitgroeien en daarvoor steeds nieuwe levenskrachten gevraagd worden, moet het hart ook voortdurend meer met God levensgemeenschap zoeken en krijgen. En dat gaat door Christus:

zonder hem kunnen we niets goed doen Alle goede werken bestaan niet in een overdoen van hetgeen Hij deed, maar in een navolging des Heeren. 't Geloof zoekt Zijne gemeenschap daarvoor meer en meer. Ze ontvangt die in den H. Geest. Deze verleent de genade om het goede te doen, en wel door het geloof daarvoor te sterken.

Behalve die toeneming des geloofs bemerken we bij het doen van goede werken ook de verlevendiging van de hoop. Helaas, zij is vaak niet krachtig bij ons, dank zij onze zelfgenoegzaamheid en onze verheerlijking van het huidige. Wie krijgt den indruk, dat hij iemand gadeslaat die in de loopbaan het einde zoekt te bereiken, als hij òns hoort en ziet. Wij doen alsof wij er reeds zijn. Maar Jezus zag zijne discipelen nog pas beginnen. Hij wekt tot voortgaan. Hij stelt als ideaal: „Weest dan volmaakt, gelijk uw Vader, die in de hemelen is, volmaakt is." Hij vermaant er ons toe, en belooft dat ook door het woord zijner apostelen. Vandaar de levende hoop dier christenen, het verlangen om dat ideaal te bereiken, dat niet anders kan dan door het volbrengen van het door God ons opgedragen werk.

Daarbij zal ook de vermeerdering van de liefde zijn te bespeuren: van de liefde tot God, die ons schiep, die ons verlossing schonk en die ons heiligt, maar niet minder van de liefde tot den naaste, die zich uit in het zoeken van het heil des naasten. Ontbreekt die liefde dan is het werk niet goed, dan is er geen levend geloof, zegt Jacobus, evenals Paulus in het bekende: „Wenn ich mit Menschen und Engelzungen redete, und hätte der Liebe nicht, so wär ich ein tönender Erz oder ein gellendes Becken. Und wenn ich Prophetengabe hätte und wüsste alle Mysterien samt allen Erkennen, und wenn ich allen Glauben hätte, also dass ich Berge versetzte, und hätte der Liebe nicht: ein Nichts wäre ich. Und wenn ich all mein Gut austeilte, Stück um Stück, und wenn ich meinen Leib hingäbe zum Verbrennen, und hätte dat Liebe nicht: Nichts würde mir 's helfen."

Wie ontroert niet, die dit hoort — en wie buigt zich dan

niet neder, om te luisteren naar de vermaning: „Geliefden, laat ons malkanderen liefhebben; want de liefde is uit God, en een iegelijk, die liefheeft, is uit God geboren en kent God; die niet liefheeft, die heeft God niet gekend, want God is liefde," 1 Joh. 4 : 7 v., en om ons te verheugen, waar wij zelf en anderen voor ons bidden „dat gij moogt vervuld worden met de kennis van Zijnen wil, in alle wijsheid en geestelijk verstand, opdat gij moogt wandelen waardiglijk den Heere tot alle behagelijkheid, in alle goede werken vrucht dragende en wassende in de kennis Gods," Col. 1 : 10 v., of: „dat Hij, de Vader van onzen Heere Jezus Christus, u geve naar den rijkdom Zijner heerlijkheid, met kracht versterkt te worden door Zijnen Geest in den inwendigen mensch, opdat Christus door het geloof in uwe harten wone en gij in de liefde geworteld en gegrond zijt opdat gij ten volle kondet begrijpen met alle de heiligen, welke de breedte en lengte en diepte en hoogte zij, en bekennen de liefde van Christus, die de kennis te boven gaat, opdat gij vervuld wordt tot al de volheid Gods, Ef. 3: 16—19.

Evenals de eene zonde de andere kweekt, door ongeloof en liefdeloosheid, zoo is het ook bij onze goede werken. Het ééne brengt het andere voort. Dat is de Goddelijke belooning in dit leven, en ook dat meerdere komt niet anders dan door het geloof en de liefde voor den dag: het is de zegen Gods bij den rechten handel met de gegeven talenten. 't Behoort tot de opstanding van den nieuwen mensch d. i. den geloovige: lust en liefde om naar den wil Gods in alle goede werken te leven. Zoo wijst Petrus hun den weg van vooruitgang in het bekende woord: „En gij, tot ditzelfde ook alle naarstigheid toebrengende, voegt bij uw geloof deugd, en bij de deugd kennis, en bij de kennis matigheid, en bij de matigheid lijdzaamheid, en bij de lijdzaamheid Godzaligheid, en bij de Godzaligheid broederlijke liefde, en bij de broederlijke liefde liefde jegens allen; want zoo deze dingen bij u zijn en in u overvloedig zijn, ze zullen u niet ledig noch onvruchtbaar laten in de kennis van onzen Heere Jezus Christus. Want bij welken

deze dingen niet zijn, die is blind, van verre niet ziende, hebbende vergeten de reiniging zijner vorige zonden. Daarom broeders, benaarstigt u te meer om uwe roeping en verkiezing vast te maken, want dat doende zult gij nimmermeer struikelen: want alzoo zal u rijkelijk toegevoegd worden de ingang in het eeuwig Koninkrijk van onzen Heere en Zaligmaker Jezus Christus. (2 Petr. 1 : 5—11).

Dat alles voor oogen houdend, begrijpen wij dat toch in de gemeente de psalm leeft, die dikwijls wordt gezongen :

Hoe zalig is het volk, dat naar Uw klanken hoort,
Zij wand'len, Heer, in 't licht van 't Godd'lijk aanschijn voort,
Zij zullen in Uw Naam zich al den dag verblijden ;
Uw goedheid straalt hun toe, Uw macht schraagt hen in
['t lijden :
Uw onbezweken trouw zal nooit hun val gedoogen,
Maar Uw gerechtigheid hen naar Uw woord verhoogen.

TRANSSCRIPTIES DER OUDSTE GEGEVENS UIT HET CLASSICAAL ARCHIEF VAN DEN BRIEL, ANNO 1574.

door

G. VAN DER ZEE, Herv. Pred. te Den Bommel.

I.

Om eene schets te schrijven van het ontstaan der Classis Voorne en Putten, na 1816 Classis Brielle, geschikt voor een kerkhistorisch tijdschrift, ontbreekt mij de moed alsmede de tijd, weshalve ik mij slechts bepaald heb tot eenige transscripties, die door verouderd lettertype en verbleeking der inkt toch reeds tijdroovend waren. Of het der moeite waard was? De lezer oordeele zelf. In elk geval is duidelijk uit ons oudste acta boek, dat het vroegste begin een periode van wanordelijkheden is geweest, vooral ten opzichte van het zedelijk leven van dienaren des Woords, voorheen priesters en monniken, en van gemeenteleden.

Ook moest men zich nog gewennen aan een geordend kerkelijk leven, zoodat de vasthouders en voorstanders dubbele eer waardig mogen worden geacht. Voorts veroorloof ik mij nog de opmerking dat de Roomsche idee nog duidelijk zichtbaar is in het besluit om een dienaar des Woords, die zich door wangedrag onmogelijk had gemaakt, over te plaatsen.

De oudste aanteekening is van 19 April 1574. Toen behoorden tot het ressort 16 plaatsen. Ongetwijfeld is kort te voren de begrenzing van deze classis ergens bepaald, tenzij deze uit de gelegenheid der eilanden vanzelf voortvloeide. Kort daarop sluiten zich meerdere dorpen aan, en groeit hun getal tot 20, daarna tot 23.

De titel van dit oudste Acta boek is: Memoriael voor de Classe binnen Brielle, de Acta aldaer gedaen [voor het eerst] 1574.

Op de eerste bladzijde lezen wij :

Den 29 Augusti gestelt dye ordening, hoe dat die Classes sullen gehouden werden.

1 Abbenbroek. 2 Oeltkenplaet. 3 Geervliet. 4 Goeree. 5 Rocanyen. 6 Egidius-Hekelingen. 7 Bryel. 8 Oude Tonge. 9 Suytlant. 10 Oostvoorn. 11 Middelhar nysch. 12 Simonshaven. 13 N. hoorn. 14 Bryel : Jacoby Postelius. 15 Dirxslant. 16 Henenvlyet.

[Later is daarbij gekomen :]

Coorndyck [1]), Spikenis, Swartewael, Bommenede [2]), Nieuwe Tonge, Hellevoete, De Stadt [3]).

Transscriptie van de oudste notulen van de Classis Voorne en Putten d.d. 19 April 1574. Boek E 1 fol. 1 v.v.

Naerdien de Classische tsaemencomste in den briel op den XIXen Aprilis anno XVc vierentseventich myn Flores Geritsze dair toe geeligeert hebben omme te beschriven de handelingen die op dato voorsz ende noch voortaen soude mogen geschieden soo hebbe na luydt haire begeerten aldus begoft [4]) ordentlich aldus van stuck tot stuck te registreren tgene van den broederen gelyklick besloten is ende hier volgen, voort eerste tgeene met gelycken stemmen gestemmet is op dato als boven.

Ten eersten hebben de broederen Gerardus Gallinaceum tot heuren President, tot bannis vercooren omme nae te komen tgene in Synodo embdensi haer belastet is te doen.

Op den selven dach is oick besloten datte Dienairs alle maenendachs sullen versamelen inden briel omme met gebeurte [5]) eene propositie te doen ut den Brieff totten ephesien ende deselve sall niet langer dueren als een halff ure omme alsdan noch een halff ure enige questien voor te

---

1) Goudswaard. 2) Een plaatsje ten N. van Zonnemaire op Schouwen, in 1682 weggespoeld. 3) Stad a.h. Haringvliet. 4) begeven. 5) bij beurte.

stellen den respondent welcke zyn sall, Die de propositie gedaen heeft omme verantwoorden tgene men hem vragen sall op zyn text ende uitlegginge dien hy gedaen heeft.

Voorts hebben zij oick aengenomen dat degene die comet na negen als het gebedt gedaen zijn sal dieselve verbeuren twe stuyvers.

Ende zoo yemandt hem absenteert dese moet vier stuyvers geven ende de breuken [1]) sullen geimployeert werden tot profyt des classe.

Mair zoo wanner ijemandt sulcke oirsaecken voortbrencht welcke gewissich zynde houden de classis genoech doen.

Ten laesten hebben die Dienairen gelycklick aengenomen op gene durpen daer gene Dienairs zyn enige Dienste te doen van prediken, doopen ofte trouwen ende dat om dese oirsaecken, dat de huysluyden alsdan niet arbeiden om predicanten onderhouden, wanneer zy in haire kinderdoopen ende bruyden te trouwen gedient konnen werden [2]) ende ijtlicke [3]) dienairs zyn bevonden die van beyde plaetsen hair laten comen ende alzoo niew pausdom op rechten [;] dairom [:] die naest legende dorpen sullen tot hair laten comen in de dorpen op dewelcke zy gestelt zyn ende aldair heur kinderen doopen en de die bruyden trouwen sonder gelt dairvan te nemen, ende soo dit de huysluyden te swair viele, mochten zy by den consistorie gaen te brille, de welke heur sullen adresseren om een Dienair voor heur te mogen hebben die heur Dienen in hair eygen dorpen.

[fol. 2] Ende dewijle sommige dienairs loopen op andere dorpen de doden begraven om gelt ende gesien hebbende de grote superstitie des volks die dit voor een cyraet der dooden holden dat men op heur begraeffenisse pre-

[1]) sic. er staat niet boeten. [2]) Ieder dorp moest dus zooveel mogelijk moeite doen voor een eigen predikant. [3]) ettelijke.

dickt, hebben affgestemmet alle predicatien over de begravingen gelyk die van delft ende alle de reformeerde kercken van franckrijke.

In dese Gairkomste zyn geweest:
Gerardus Gallinaceus, Andreas Cornelius [1]), Jacobus Orphanus [2]), Florus Gerardus [3]), Wilhelmus Adrianus [4]), Joannis Oss [5]), Hector Nicolaus [6]), Joannis Wilhelmus [7]), Hermanus Geldrens [8]), Joannes Outhanius, Godefridus Baxs, Albertus Allarius [9]).

Ende gelyk dese namen geschreven staen, alsoo sullen zy ordentlick malkander volgen in de propositie te doen.

Alle degene die hier zyn gespecificeert hebben ondertekent di brieff deur den scriver die Gerardus als preses ut last des Classe geschr. heeft om Michael zyn dienst te [verhinderen] om dat hy niet heeft willen compareren inde classe als hy belooft hadde ende geen getuychenisse vande ... saeck willen vertoonen ende sonder syn gemeente te waerschouwen vertogen is.
[Dit is tot Dordrecht in
de Synodo verhandelt]

Notulen van 26 April 1574.

Was geproponeert ende voorgelesen eenen brieff gesonden van die van delff inhoudende datmen de 14 Junij Ao 1574 aen Synodo binnen Dordrecht souden senden. Gelyk als ut den brieff breder blykt berustende inde handen Gerardi.

Besloten na inhoudt des Embdische Synodi twelck vry stelt: ofte 4 te senden in Synodum datmen om de kostelicken des tyts mair twe senden. [n.l.] een dienair des Woorts met een owderlinge behouden tgenode des consistorie twelke zy nu van naest comende sullen utspreken.

---

[1]) Helvoet? [2]) Heenvliet. [3]) Zwartewaal. [4]) Oostvoorne. [5]) Zuidland. [6]) Rockanje. [7]) Nieuwenhoorn. [8]) Abbenbroek. [9]) Goeree.

Item dat Gerardus den predicant van Roen[1]) ende Goeree sall ontbieden tiegen maendach naestcomende.

Alzoo Gerardus op vertreck staet, begeert hy atestatie zynes handels van den tyt dat hy by ons geweest is twelk hem geaccordeert is.

Notulen van 3 Mei 1574.

Godefridus in Classe gecomen zijnde seyt' het was hem tot Dordrecht best gelegen niet tiegenstaende gu (?) hem onder 't vordell des Synodi omme te komen dair zy hem ordeneren.

Was andermael besloten by de classe datter twe souden reysen, een dienair met een ouderling ende de dienairs des Woordts sullen de costen dragen van heure dienair, ende een yegelick een st. gaende vant tpond groedt zynes onderhoudts.[2])

[fol. 3] Gerardus Gallinaceus deur stemmen der broeders verordent in de Synodum te reysen.

Item den 2 Juny is geaccordeert dat de predicanten alle te samen sullen comen in den brill om voor te stellen alle tgene zy nodich achten int Synodo verhandelt te werden ende een ijder brenge als dan zyn gelt tot de reys des utgesonden predicant.

Notulen van 2 Juni 1574.

Gescriven aen die Classe van Ciricxe[3]) ut wat macht Hermanus hem gesonden heeft tot Dirrixlandt, dewyle hy geen getuychenis can brengen noch van de classe van brille ende noch van de Hage noch van vlissingen zoo wy menen. dewyle doch by de classe besloten was hem van zekere oirsaken hem in zijne diensten te verhinderen.

---

[1]) Rhoon. [2]) 1 pond groot = f 6.—. Zooveel pond tractement zooveel stuivers. [3]) Zierikzee.

Een jonge geselle heeft gelooft [1]) een weche in presentie van getuygen sonder weten zyns ooms. D' oom nader handt de saick vernemende hadde well gewilt niet geschiedt te zyn en maikte nochtans conscientie de sacke te breken ende de luyden van den ander te houden, mair nader handt is de o o m l e e d t ende wilde het howelick wel verhinderen.

(Hierbij staat in margine aangeteekend) :
Den oom heeft geantwoordt hoe dat zyne neeff een ander meidt beslapen hadde ende dairom hem om sich niet becommerde.

Antwoordt der broederen dat Florus [2]) d' oirsaik vrage wairom syt nu wilde verhinderen.

Johannes Gallineus geeft aan datt een [3]) twe geboden gehadt heeft mett een vrou dair hy nu ongetrout by blyft sitten ende datt hy de naem draegt noch een huuysfrou te hebben ende was Joanni [4]) opgeleyt den name des persoons ende zen huys dair dese cnecht woont.

Joannis Oss geeft aen datt een mens in Suydlandt zyn stiefdochter wenschet te trouwen ende siet dair noch .... moder gestorven ende van beyde een kindt heeft.

De broeders hebben uytgelevert heur gelt.
Roon, Goeree, Heenvliet, Gerardus, Adreas, Suydtlandt, Abbenbroek, Nieuwenhoorn, Hellevoet, Oostvoorn, Ruckanien, Swartewael, 17 gl. 1 st.

Notulen van 9 Juni 1574.

Is besloten inde Consistorie ende Classe dat men geen mannen noch vrouwen die ut vremde dorpen comen getrout te werden sal trowen voor dat zy getuygenisse bren-

---

[1]) zich ondertrouwd met. [2]) predikant van Zwartewaal. [3]) iemand
[4]) pred. te Nieuwenhoorn.

gen van een predicant dat men heur geboden gegeven hebt. Ofte zoomen dair geen predicant heeft dat zy mett twe getuygen byden overheyt verclaren dat zy ombesproken zyn ende hier van getuygenis brengen van den gerechte des dorps ende dat vertoonen den predicant die heur trowen sall onder het segell van den Gerechte.

Notulen van 5 Juli 1574.

Den Ven July quamen de broederen der classe te samen ende de rekeninge van verreyste ende verteerde oncosten voor den tyt van seventhien dagen die gerardus gallinaceus ende Jan Commers op de Synodum tot Dordrecht geweest hadde gedaen zynde beliepen in alles 22 gl XVI st. beloopt voor de Dienairen der classe II gl VIII st. wairop Gerardus ontfangen hadde seventhien gl. moet gerardus restitueeren V gl XII st.

Op denselven dagen is het register van alle articulen op den Synodo besloten voor gelesen geweest den Dienairen der classe van den lande van Voorn ende Putten hebben tselve onderteycent. gelyk by heur namen blykt.

Den selven dagen heeft gerardus ons voorgedragen den last die de classe van den brielle opgelyt is in dese naestvolgende stucken bestaende.

De Classe van den briell sal versorgen in den onderhout van den plaet[1]) dat den dienair des Woorts aldair van een huysinge besorget werdt, zoo het den dienairs schult[2]) is salmen hem van dair nemen ende een ander stellen, zoo het des overheyts schuldt is salmen het door Requeste zijn Excellentie[3]) aendynen.

Arnoldy den dienair in Somerdijk[4]) vermaent in den Synodo, bekende zijn schuldt. Vnde[5]) is bevolen in zyn

---

[1]) Ooltgensplaat. [2]) plicht. [3]) den Schout? [4]) Sommelsdijk. [5]) Voornoemde.

plaets te gaen ende gesyt datmen na hem soude vernemen. zoo hy hem dair well draecht salmen hem dair laten, zoo niet salmen hem dair wech nemen ende een ander stellen.

Michael heeft syn schuldt bekent na utwysen des brieffs der classe ende beleden wardich te zyn van zynen dienst affgestelt werden, doch sall noch om die jonckeit des kerke gedragen werden, met schadens belovende die classe gehoorsameit te bewysen.

Men sal scriven aen die van geneve ende heidelberch na utwysen haerder questie inde particuliere vragen van die van den briell voorgestelt, wair van dat der trouw Articulen breder getuycht.

Andries sall met den eersten d' Acten ut scriven ende Gerardus sal se na waterlandt [1]) senden, twelcke alsoo gedaen is ende gesonden aende Kerke t' Enkuyse deur een huisgast.

Op dese saiken is Gerardus met Floro geordineert van ut te voeren ende na over vlake [2]) te reysen.

Notulen van 15 Juli 1574.

1. Den 15 Juli waren die Dienaers versamelt van de Classe van Voirn, Putten ende over flackee | ende waren bevonde absent te syn :

Hector claesz van Ruckaenge — hadde de artyck in de beenen —

Joannes Galhenius in Helvoet — laborabat peste (obiit 16 July)

2. Michael Andries in Dirckxlant was bevonden dat syn onschult nyet souffisant en was | te weten dat hij inden 1sten voorweynde dat hy de geheele weecke van huys hadde geweest, 2. dat hy veel saecken hadde. 3. dat syn

1) in Noord-Holland. 2) Overflakkee.

huysfrouwe van huys gereyst was ende dat syn huys gheen slot en hyelt [1]), sorchde derhalven dat syn goet genomen mochte werden.

Ende was besloten datmen hem schriftelick vermanen sal syn beloftenis natecomen, die hij in Synodo belooft heeft. Item dat daer oock sommige dyngen syn waervan men met hem moet persoonlick handelen, dat hy daerom nyet en laet op die naestcomende tsaemencomste te verschijnen.

3. Alsoo Alardus Theodori voorgegeven heeft dat die van Spyckenis hem wel begeven soude voor een predicant te hebben | maer soo die selfve met die van Monster noch seyt verbonden te zijn | hebben die Broeders besloten dat Alardus voorn. te Delft met de Classe hem bespreken sal, ende hare advys versoecken te samen aen die van Monster om hem selfven voor een tyt lanck met die van Spyckenis te verbinden, twelck hy voor die naeste tsaemencomste gedaen sal hebben.

4. Op het aengeven van Joannes Oss aengaende de man die by syn stiefdochter sit als aengeteyckent is den 2en Juny Is besloten dat Joannes Oss den selfven nae syn ampt ernstelicken vermanen sal om den anderen te verlaten | soo hy dat nyet en doet of doen en wil sal Joannes voorn. den selfven delinquent de Baljouw van Gervliet aengeven ende de naeste tsaemencomste wedervaren inbrengen.

5. Insgelyckx sal hy oock handelen inde saecken van twee gebroers ende susters kinderen die oock bij den anderen sitten.

6. Is besloten dat Gerardus [2]) Treslong aenspreken ende bidden sal dat hy aen den stadhouder van de plate [3]) schryven hem biddende dat hy doch den predicant van hussinge

---

[1]) hield. [2]) Ds. Gerardus Gallenaceus. [3]) Ooltgensplaat.

ende oock reparatie der kercke versorgen wil. Desgelyckx sal oock Joannes Steenbergius aen de Baeliow van Geervliet begeven midtsgaders henluyden cope op den sondagen te verbieden.

7. Is besloten dat die naeste tsamencomste gehouden sal werden tot Goeree den 16 Augusti In welcke dat de Dienaer aldaer de catechismus beginnen sal, welcke dan voortaen inde tsamencomsten van de dienaeren der plaetsen sal vervolcht werden daer men de tsamencomsten houdt ende sal dese dienaer van Goeree vertoonen syn bescheyt van die van Alckmaer ende van de wet aldaer ende sal elcke propositie een half uer lanck syn geduerende.

Ende sullen de broederen ut den lande van Voorn ende Putten passen de selfve dach of morgens te seven uren op de Hellevoetsche Sluys te wesen.

8. Arnoldus te Somerdyk sal vermanen den Dijkgrave van zijn hoerdery ende zoo hy geen gehoor cryget sall hyt den overhyt clagen ende alsdan antwoordt bringen.

9. Wilhelmus in Oostvoorn is geantwoordt van twe personen die nu twe jair huysgehouden hadden ende d' ene wilde hem met en ander vertrouwen dat zy bescheydt brengen van d' overheyt dat zy vry zyn, 't welck de dienair alsdan nog breder sall ondersoecken.

10. Op de saicke van floris poon verhandelt is besloten hem te vermanen ende voorts te doen als Wilhelmi saicke hiervoor gesch. is.

11. Men sall scriven beyde balywen van Somerdyk ende oude tonge dat zy senden beroepinge van een dienair ende alsdan zoo will men sorge dragen.

12. Jacoby [1]) van een meydt die beslapen waire van een cnecht de welcke sy seyde dat heur beloofte hadde gedaen, is geantwoordt deselve voor de overheyt ut te rechten.

---

[1]) Aan Ds. Jacobus, ten opzichte

13. Gerardus ende Allardy Spykenis sullen na Zyricksee trecken ofte soo Allardy te Monster waire sall Germany trecken.

14. De kosten sullen de classe betalen zoo 't die van Siricse niet willen doen.

15. Is Geordineert Hermanus, Jacoby, Joannes, Steenbergh, Allardy om te hooren den Schoolmr van Suytlandt als Sondach acht dagen.

16. Arnoldus [1]) heeft aengenomen de vermaninge der broederen ende will gehoorsaam syn, soo men hem wilde transfereren [2]) [;] sall ook zyn dochter van hem doen.

17. Gerardus Gallinaceus heeft aengenomen tiegen de naeste versamelinge antwoordt te brengen off die van delff, roteredam, dort, geen plaets hebben van Arnoldus te transfereren, dair hy soo geen onderhout hebbe als Somerdijk.

18. Sullen die van den briel gaen 't Oostvoorn omme den predicant te hooren predicen ende na zyn leven te vragen. Na dien hy opentlick syn schult bekent heeft van dronkenschap voor de Classe ende belooft hem hier inne te beteren t welck geschiede op den 2 Juny.

19. D' articulen des gelooffs sullen ondertekent werden van een yder inde naeste vergaderinge des classe.

Copie van die Brieven die aen die van Dordrecht, Rotterdam ende Delf gesonden syn om het 17e Artyckel te voldoen van de handelinge der Classe geschiet den 15 July over Arnoldus.

Genade ende vrede van Gode de Vader door Jesum Chrm Amen.

---

[1]) predikant te Sommelsdijk. [2]) overplaatsen.

Seer lieve B. ende medehelpers in den Heere. U. l. is wel kenlick hoe dat onse classe van den Synode opgeleyt was nae de saecke Arnoldy Stuck des Dienaers in Sommerdijck te vernemen. Ende twee Dienaers des Woorts derwaerts gesonden hebbende, hebben deselve bevonden dat Arnoldus hoe eer hoe liever van daer moet genomen syn ende op een ander gestelt werden na ordinantie als doen inden Synodo besloten opdat wy die hope van een heerlicke kercke te bouwen in Sommerdyck nyet en verliesen, die sich daer seer schoon vertoonende is. Daerom alsoo wy by ons Arnoldy nyet en weten te laten, bidden U lieve B. of by U in Uwe classe nyet een plaets en is daer ghi hem sout connen stellen ende daer hy soe veel onderhouts mochte hebben als hy nu in Sommerdyck heeft, dat is 200 gulden 't sjrs, ende ons een getrou dienaer toeschicken die wy in syne plaetse wederom mochten stellen. Dit doet U seer lieve B. de gansche Classe seer vrundelick bidden ende begeert dat ghy doch mette allereersten aen die kercke van den Briel andwoordt wilt schryven. Hier mede syt den almogenden Heere bevolen die U ende onzen arbeyt segene Amen. datum ut laste ende onder zegel onser classe desen 16 Julij 1574.

KRONIEK.

Vacantie. — Binnen- en Buitenlandsche adviezen over huisbezoek. — Een strafpredikatie over de z.g. intellectueelen. — De Geref. studentenbeweging.

Dominees zijn toch in menig opzicht bevoorrechte menschen.

Hier en daar mag het ambt nog wel eens schraal bezoldigd zijn; maar er zijn ook ruime traktementen. We staan aan veel kritiek bloot, wat we soms onaangenaam merken aan leege rijen of slapende rijen, maar we hebben toch ook het genot van voortdurende aanwijzingen en prikkels van buiten tot rechte vervulling van ons ambt.

Het is vacantie geweest.

En al waren de dominé's vacantiereizigers niet zoo overtalrijk, zelfs op booten naar Spitsbergen en Algiers werden ze niet geheel gemist.

De A.-R. Rotterdammer lichtte er ons over in, dat aan de Noordkaap nog zelfs van een rechtzinnig-gereformeerde preek te genieten viel.

Laten onze ambtsbroeders, die in plaats van groote reizen te ondernemen, dagelijks ijverig zijn met de juiste harmonie te zoeken tusschen hun steeds te laat komenden penningmeester en hun vreeselijk op stipten tijd verschijnende huisvrouw, geduld hebben.

Wat niet is kan komen.

De zuinigheid, die zij leeren is het probate middel voor elke uitgave als de kinderen groot zijn.

Vacantie-thuis is ook niet te versmaden!

Wij zijn als dominees ook daarin zoo bevoorrecht, dat wij meer dan in elk ander ambt, ongevraagde adviezen krijgen voor de meest succesvolle uitoefening van ons ambt.

We leven snel, willen gauw resultaat zien, en zijn niet als de Noord-Hollandsche Evangelist die naar het resultaat van zijn werk gevraagd verwonderd sprak: „Resultaat? Ik meen, dat we den oogst pas zullen zien in de eeuwigheid".

Ik denk dat de komkommertijd er wat schuld aan heeft, dat we opgewekt werden ons huisbezoek te brengen op den verjaardag. Wel te verstaan niet op den verjaardag van den herder maar van de schapen. De collega, die op dit lumineuze idee kwam, oordeelt dat het van te voren meegedeelde huisbezoek „van geenerlei waarde is voor het religieuse leven."

De waarde van den jaardag zit dan op het dorp van dezen adviseur vooral hierin, dat er een betere, een rustiger sfeer is.

Het kan zijn. De ervaringen van den verjaardag-dominee zijn tot nu toe zeer gunstig.

In de stad lijkt mij die verjaardag-methode nogal wat bezwaarlijk. Als ge 1600 jonge en oude zielen voor uw rekening hebt.

Of is alleen de jaardag bedoeld van de gezinshoofden?

De vraag zou kunnen gedaan worden: Zijn er ook op dorpen geen menschen, die juist niet zoo bijzonder er op gesteld zijn, wanneer ge veel notitie van hun jaardag neemt.

Het zijn nog niet altijd de ongehuwde maagden, die over den leeftijd gaan.

Ik raad niet aan het te probeeren, al heb ik er geen oordeel over. Alleen spreek ik dit bezwaar uit, dat om dit nogal onnoozel lijkend nieuwtje te argumenteeren, men toch beter deed een weinig minder boud te spreken over de tot nog toe op vele dorpen gevolgde methode, alsof het te voren aangekondigde bezoek *voor het religieuse leven van geen waarde* zou zijn, omdat men eenigszins aan zijn tijd is gebonden. De tijd wordt eerder te ruim dan te krap genomen.

Misschien vinden de ideeën over 't huisbezoek en de zielszorg van den Amerikaanschen Dr. Moses R. Lovell in ons nuchtere Holland beter onthaal.

Ze worden echter op een manier geïntroduceerd die al van te voren een paar rimpels op 't voorhoofd brengt.

In de N. R. C. van 20 Aug. leest ge:

> De organisatorische moeilijkheden der hedendaagsche Kerkgenootschappen berusten goeddeels op een tweeslachtigheid in het uitgangspunt . . . . Eensdeels is de kerk nog steeds uitdeelster van de goddelijke waarheid en anderdeels tracht zij te worden de geneesmeesteresse der menschelijke ziel."

Het ligt zeker aan mijn antiek-religieus begrip dat ik zoo'n uitspraak ongeveer gevoel alsof een medisch blad schreef:

> De moeilijkheden van den arts berusten goeddeels op de tweeslachtigheid in zijn arbeid. Eensdeels reikt hij het eenig juiste geneesmiddel (*„goddelijke* waarheid!) anderdeels tracht hij zijn patient te genezen.

Maar die introductie daargelaten: Dhr Moses R. Lovell heeft ook een nieuwe methode voor huisbezoek ontdekt.

Dat is er geen voor de dorpen; en ook geen om alleen op jaardagen toegepast te worden.

In zijn gemeente te Washington heeft hij *„The Life Adjustment Centre";* in 't Hollandsch: „Het centrum voor het in orde brengen van het leven."

Dit heet de rationaliseering van de kerkelijke zielszorg. Ze is een

afzonderlijke tak van dienst Zielszorg op wetenschappelijke wijze. Het centrum bestaat uit den predikant, twee geneesheeren, vijf psychiaters, onder wie een specialiteit voor kinderen, twee maatschappelijke werkers, één directeur voor godsdienstige opvoeding, en één algemeen raadsman.

Wat de predikant onder wiens persoonlijke leiding deze staf staat, zelf doet is waarschijnlijk *Committee*-Adjustment: Het in orde houden van al die comité-heeren.

In ieder geval heeft dit Centrum niet minder dan drie maanden proef genomen die zoozeer slaagde dat de nieuwe tak van dienst permanent geworden is. Menschen in allerlei levensmoeilijkheden hebben reeds baat gevonden.

De enthousiaste aankondiging eindigt met deze woorden:

> „Ongetwijfeld verdient navolging van deze proeve ook ten onzent overweging. Allicht biedt een dergelijke methode inzonderheid in de groote steden meer kans tot wat men zielsbehoud noemen mag, dan het zinloos naloopen van leden ‚trap-op, trap-af.

Alweer dus komt ons ouderwetsche huisbezoek in 't gedrang.

Het is ook al niet duidelijk hoe *dit* werkt. Het kan zijn, dat zelfs tot in onze kleine dorpen toe reeds jaren lang op die manier gewerkt is, al hebben dominee en kerkeraad er steeds voor gepast ook zelfs maar een titel voor zulk werk te bedenken.

Want ook een dorpsdominée stuurt een gemeentelid wel eens naar een geneesheer, of een zenuwarts; en een boerenkerkeraadslid neemt af en toe een bestuurslid van Patrimonium in den arm om eens te gaan praten met een werkman, die zit te tobben.

Onzen directeur voor godsdienstige opvoeding hebben we in het Hoofd onzer Christelijke school.

Maar als 't wat anders is, als het de bedoeling is om een wetenschappelijk, rationaliseerend, experimenteerend heir van zielszorgers den menschen op hun dak te sturen, dan hoop ik voor alle Nederlandsche kerken zonder onderscheid, dat de oprichting van zulk een „centre for life adjustment" nog jaren lang achterwege zal blijven.

Vele koks verzouten de brei, zeiden onze verstandige vaderen.

We denken aan de waarschuwing van Bergson, die we zonder twijfel op het religieuuse leven nog beter kunnen toepassen dan op welk ander terrein:

> De psycholoog komt tot scepticisme als hij na eerst de ziel dood te hebben geanalyseerd de ziel zoekt.
>
> De ontleding brengt ons alleen met het relatieve in aanraking, maar er is een soort intellectueel invoelen dat ons den toegang tot den binnenkant der verschijnselen ontsluit: de intellectueele auscultatie van het leven.

> Men kan wel afdalen van de intuïtie naar de analyse, maar een opklimming van de analyse naar de intuitie is en blijft onmogelijk.

Als ik het goed begrijp, leer ik hieruit dat de ziel van zulk een Washingtonschen christen te minder voor een dominee met diens religieus invoelen bereikbaar wordt naarmate zij meer onder de bewerking van de adjustment-analisten is geweest.

Ik verbeeld mij dat dit invoelen van het religieuse leven zijner schapen beter aan den ouderwetschen intuïtieven dominee met zijn geregeld huisbezoek is toevertrouwd dan aan het geleerd „bureau voor het in orde brengen van het leven."

Maar we erkennen dat wij nog behooren tot hen die het antiekreligieus begrip huldigen dat de gezondheid der ziel onafscheidelijk samenhangt met de aanvaarding van de goddelijke waarheid in de Heilige Schrift. —

Met bijzondere interesse hebben velen gelezen wat Prof. M. v. Rhijn schreef in No. 40 van het Wkbl. voor Chr. en Cult.

In zijn onderzoek naar de oorzaken van het ook door ons betreurde ernstige tekort aan predikanten in de Ned. Herv. Kerk spreekt hij een hartig woordje over de houding, die vele zoogenaamde intellectueelen ten opzichte van het kerkelijke leven innemen, een houding die schade doet aan de ambitie die jonge, in den groei van het leven staande krachten voor het ambt konden hebben.

Wij kennen dit slag van menschen ook in de Gereformeerde kerken.

Komt er, zoo zegt prof. Van Rhijn, een nieuw actueel verschijnsel op, dan schieten zij er als kippen op af, om zich straks als de actueele graantjes zijn opgepikt, weer met den kop in de veeren van hun geestelijk „sans souci" terug te trekken.

Koorddansers naar den geest noemt de schrijver deze menschen. Ze bestaan uit hun critiek.

> „Eenigen tijd geleden hoorde ik dat een Christen-intellectueel een predikant in het aangezicht had meegedeeld: „Voor ons type men„schen is er hier niemand dien wij kunnen hooren." Een beschaafd mensch is iemand, die het gevoel van een ander ontziet. Met zulke eischen moet men naar het schijnt bij zulke Christen-intellectueelen niet aankomen. Ik heb Van Dijk, Jonker, mijn vader e. a. nooit één onbarmhartig woord over een predicatie in Groningen hooren uitspreken. Dat kwam doordat zij in de kerk meeleefden en meebaden. Zij wisten wel dat er aan menige preek veel ontbrak, maar zij begrepen ook hoe moeilijk preeken is, dat men *als geloovige* naar de kerk gaat, en daar eschatologisch neerzit. Voor vele christen-gestudeerden is echter ook een engel uit den hemel nog niet goed genoeg.... Voor zware orthodoxe broeders heeft men witte glimlachjes, maar men

vergeet dat de zeker niet bemiddelde volgelingen van den Baarnschen predikant Kievit *f* 27000 opbrachten voor een gebouw en doet zelf in doorsnede een dubbeltje in de collecte."

Prosit! 't Is nu gelukkig eens geen Kerkbode die het zegt, of een boutade van een dominee die zit te grollen over het zien verloopen van zijn volkje.

We mogen er zelf gewaarschuwd door zijn. Welk predikant kent in zijn gemeente niet de z.g. gestudeerde menschen, die het ouderlingschap of het diakenambt aan de liefhebbers laten, er niet toe zijn te bewegen, om als zij door hun afwijzende houding medegeholpen hebben den kerkeraad louter uit kramers en schippers te laten bestaan voor de kwaliteit van het college zelfs zichtbaar den neus op te halen.

Ik twijfel met prof. Van Rhijn of zulken „als geloovigen" in de kerk zitten.

Begin er eens aan, wanneer ge, zooals 't ons persoonlijk gebeurd is voor wij in 't ambt stonden, iemand met groote stelligheid hoort beweren:

„Catechismuspreek? Ik heb E Voto gelezen, en natuurlijk dan vind je aan de catechismuspreeken van die dominees niets."

Onder de vacantiereizigers zijn het de vervelendste menschen, die als ze je machtig onder den indruk zien van het heerlijke Okerthal in den Harz naast je komen staan met de mededeeling dat dit nog niets is in vergelijking met de Via Mala in Zwitserland.

't Beste schud je ze van je af.

Maar dit gaat met de kerkelijke blasé's minder gemakkelijk dan met je reisgezelschap.

— Laat ik mijn vacantiekroniek mogen besluiten met de mededeeling van het verblijdend resultaat dat de besprekingen over de te volgen gedragslijn in Gereformeerde studentenkringen hebben gehad.

In het Orgaan van S. S. R. lezen wij dienaangaande:

„Er moet komen één G. S. B.; een G. S. B. die ernst maakt met den wezensgrond van haar bestaan. Een beweging bezield door de universeele beginselen van het Calvinisme; daarom kan ze niet *kerkelijk* van aard zijn, maar neemt in zich op al wie leeft of althans leven wil uit en door deze beginselen.... Positief aanvaardt zij als voortvloeiend uit het Calvinisme de souvereiniteit Gods over alle dingen, niet minder krachtig dan tegen het materialisme met zijn overschatting van de stof, stelt ze zich tegenover het spiritualisme met zijn overschatting van het voelen en denken en ziet de religie als een leven in verband met God.

Ze schuwt geen kennisneming van wat anderen vonden en als wijsheid aan de markt brengen. Maar ze verzet zich er tegen, dat dit bezien en aanvatten van de problemen vanuit het standpunt des ge-

loofs omslaat in een opname van het problematisme als een integreerend bestanddeel van het geloof.

Alle vragen worden hier niet bij onderdrukt; maar het is nog maar een voorloopig resultaat. Maar de commissie die zich belast heeft met de formuleering van den grondslag, bestaande uit de heeren proff. Ridderbos, Vollenhove en Dr. Tazelaar staat er borg voor dat er ook niets problematisch in die formuleering zal staan.

Z. v. D.

RECENSIEN.

Internationaal Calvinisme. Door *Dr. V. Hepp.* Oosterbaan en Le Cointre. Goes.

Prof. Dr. V. Hepp heeft de artikelen over dit onderwerp, in „De Reformatie verschenen, „omgewerkt en vooral uitgewerkt", en biedt ze aldus in deze brochure ter propagandeering van de er in bepleitte gedachte aan. Hij zegt eerst, dat het propagandeeren van internationale aaneensluiting en samenwerking van de Calvinisten niet uit imitatiezucht voortkomt, maar volgens den eisch van den tijd is ; en bespreekt dan een drietal bezwaren tegen eene internationale organisatie der Calvinisten, zet uiteen. dat deze geene kerkelijke organisatie moet zijn, maar eene van personen op gemeenschappelijke, principieele basis, met nationale organisaties als onderbouw. Het institutair-kerkelijke moet daarbij van de bespreking geweerd worden, ook de actieve politiek, en beginsel moet gaan boven persoonlijke sympathieën. Hierna worden ontwerpen van programs aangeboden, het karakter van den grondslag nader omschreven, en eene proeve van dien grondslag voorgelegd.

Dit boekje van Prof. Dr. V. Hepp is zeer geschikt, omtrent opzet, bedoelen, werkwijze enz. van dergelijke organisatie nader in te lichten.

Wat de bepleite internationale organisatie der Calvinisten zelve aangaat : het zou zeker zijn nut hebben, wanneer de Calvinisten in de verschillende landen op geregelde tijden samenkwamen, allerlei besprekingen hielden, elkander in den strijd voor de waarheid en den eisch van Gods Woord steunden. Maar noch in het heden, noch in het verleden ontbreken de verschijnselen en gegevens, die wat sceptisch kunnen stemmen ten aanzien van mogelijkheid en wezenlijke vrucht van

dergelijke internationale organisaties en samenkomsten. Eene groote moeilijkheid ligt in de kerkelijke gedeeldheid. Prof. Dr. V. Hepp zegt daarom: „Kerkelijke geschillen sluite men buiten," blz. 28, n.m.l. buiten de nationale samenwerking. Deze moeten dan natuurlijk ook buiten de internationale samenwerking blijven. Nu is echter alleen het kerkelijk instituut rechtstreeksche instelling des Heeren. Alle andere organisatie, hoe goed ook, is slechts menschelijke instelling. Aan kant schuiving van het institutair-kerkelijke sluit practisch, ook al verklaart men, dat dit de bedoeling niet is, in zich de betuiging, dat dat wel gemist kan worden, dus niet van het hoogste belang is, inzoover van mindere beteekenis. In principe is dat botsing met de Kerk, die zich vroeg of laat ook, vanzelf klaarder openbaart. Men kan dan ook niet aannemen de belijdenis der Kerk, maar moet dan zelf eene belijdenis opstellen, die tot grondslag dienen moet. De betwiste punten moeten dan geweerd blijven, en krijgen daardoor den schijn van geringer waarde te zijn. Het gemeenschappelijke lijkt tegenover het andere dan het essentieele. Dit zou van te verdere strekking zijn, naarmate eene organisatie breeder en sterker ware. Prof. Dr. V. Hepp betitelt zijn laatste hoofdstuk: E voto Calvini, en meent, dat eene internationale organisatie der Calvinisten, als hij bepleit, zou zijn naar den wensch van Calvijn. Nu is het altoos moeilijk te zeggen, hoe iemand in zoodanige quaesties zou handelen, die al eeuwen overleden is. Maar toch voelde Calvijn de hooge beteekenis van het kerkelijke diep, en was er bij hem nog in elk geval niet dat indifferente ten aanzien van het kerkelijk instituut, dat sommigen of velen in den lateren tijd meer toelacht, zoodat het zeer de vraag zou kunnen zijn, of hij wel bizonder hoog met dergelijke surrogaat-vervulling van hetgeen hij eigenlijk wilde, zou zijn weggeloopen. Eigenaardig ook: Prof. Dr. V. Hepp schrijft hier: „er zijn kernvragen van wetenschappelijken, zedelijken, aesthetischen, politieken, socialen aard, die alle volkeren gemeen hebben. Daarover zich onderling te beraden, daaromtrent vaste konklusies op te stellen, is de schoone

taak, welke op de internationaal samenwerkende Calvinisten rust", blz. 18. En op blz. 38 schrijft hij : „Het zou één van de gezegendste vruchten der internationale samenwerking zijn, wanneer over heel de wereld de Calvinistische beschouwing van wetenschap, kunst, staat, maatschappij, enz. door wel geformuleerde beginselen kon worden gepropageerd". Maar op den jongsten Vrije Universiteitsdag hief hij zijnen vinger waarschuwend op tegen te hooge verwachting inzake qualitatieve en quantatieve bepaling (of inventarisatie) van de Gereformeerde beginselen, door de Hoogleeraren van de Vrije Universiteit. Contact met allerlei personen, en samenspreking ook in breedere vergaderingen, kan zeer nuttig zijn. Het eigenlijke onderzoek, de diepgaande studie zal grootendeels wel persoonlijk en op de studeerkamer moeten geschieden. Grootere samenkomsten leenen zich niet bij uitstek voor rustige, grondige bespreking, meer voor propaganda en het wekken van enthousiasme.

S. GREIJDANUS.

K. Lantermans. **De Stiekemerd.**
Koning's Uitgeverij en Boekhandel. Baarn.

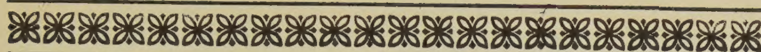
Een aardig verhaal, waarin vooral de figuur van den hoofdpersoon niet onverdienstelijk geteekend is.

RIDDERBOS.

Schrift en Historie. Gedenkboek der Anti-revolutionaire partij, 1878—1928. Tweede druk. Goedkoope uitgave.
Kampen, J. H. Kok.

Het bekende gedenkboek, reeds goedkoop bij eerste uitgaaf, is thans in volksuitgaaf voor een geringen prijs verkrijgbaar. Aan iederen antirevolutionair om zijn rijken inhoud en principieele voorlichting ten zeerste aan te bevelen.

RIDDERBOS.

ONTVANGEN BOEKEN.

Dr. W. J. de Wilde. De Messiaansche opvattingen der Middeleeuwsche exegeten Rasji, Aben Ezra en Kimchi, vooral volgens hun commentaren op Jesaja.
Wageningen. H. Veenman en Zonen. 1929.

Dr. K. J. Bult. De Majesteit Gods in de sterrenwereld.
Delft. W. D. Meinema. 1929.

Dr. C. E. Hooykaas. Tien hoofdpunten van ons geloof.
Huis ter Heide. De Tijdstroom. 1929.

Mancherlei Gaben und ein Geist. Monatliche Predigten. 1o Jahrg. No. 6.
Emden. A. van Detten.

Dr. G. J. de Vries. Bijdrage tot de psychologie van Tertullianus.
Utrecht. Kemink en Zoon 1929.

Verslag van het Congres voor de Hereeniging.
Den Haag. Het Apostolaat der Hereeniging.

Menigerlei Genade. Negentiende jaargang No. 1—10.
Kampen. J. H. Kok.

Dr. H. W. van der Vaart Smit. Slotwoord over den Heiligen Doop.
Aalten. N.V. De Graafschap. 1929.

Dr. V. Hepp. Internationaal Calvinisme.
Goes. Oosterbaan en le Cointre. 1929.